

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту

Завідувач кафедру

 Катерина ПЕТРОВСЬКА

«16» листопада 2025

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ
РОЗВИТКУ МОДЕЛІ «СІМ'Я ГРУПИ РИЗИКУ» В УМОВАХ
СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї)**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконала: здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої
освіти

II курсу, групи м 22 СР-а

Галузь знань 23 Соціальна робота

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма:

«Соціальна педагогіка»

Ганна ГОНЧАРЕНКО

Керівник:

канд. пед.н., доцент **Наталя ЗАХАРОВА**

Рецензент:

канд. пед.н., **Анастасія ТУРГЕНЄВА**

Запоріжжя, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	7
1.1. Сутність поняття, ознаки «сім'ї групи ризику» у соціально-педагогічних дослідженнях.....	7
1.2. Чинники соціального ризику в неповних сім'ях в умовах нестабільності.....	15
1.3. Соціально-педагогічна допомога як засіб профілактики розвитку моделі «сім'ї групи ризику» в умовах воєнного конфлікту та дистанційної освіти....	24
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї В СУЧАСНИХ УМОВАХ	33
2.1. Соціально-педагогічна програма з формування життєстійкості неповної сім'ї в кризових умовах.....	33
2.2. Практичні інструменти із формування життєстійкості неповних сімей в умовах соціальної нестабільності: планування, документація.....	47
Висновки до другого розділу.....	60
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, яке зараз перебуває у соціально-економічній та політичній кризі, проблеми різних типів сімей загострилися. Глибокі трансформації в системі освіти та сімейного виховання дітей в Україні, збройна агресія проти України, пандемія COVID-19, внутрішня міграція та діджиталізація освіти призвели до масового переходу на дистанційне навчання. У таких умовах функціонування традиційних інститутів соціалізації (школи, позашкільних гуртків, громадських організацій) було суттєво обмежене, що призвело до скорочення часу безпосередньої соціальної взаємодії між дитиною і педагогом.

Школа, як важливе джерело виховного впливу, поступово втратила можливість повноцінно реалізовувати цю функцію в дистанційному форматі. Онлайн-навчання змінило формат педагогічного спілкування: воно стало більш формалізованим, поверховим і орієнтованим переважно на академічні результати. У результаті, значна частина дітей залишилася поза постійним виховним супроводом. Таке середовище сприяє зростанню ризиків для психоемоційного та соціального розвитку дитини, особливо в тих випадках, коли сім'я не може компенсувати втрату традиційних форм виховного впливу.

В умовах дестабілізації суспільства через воєнний конфлікт, переходу до дистанційного навчання, зменшення кількості безпосередніх соціальних контактів відбувається зміна соціального контексту функціонування інститутів виховання: роль школи як виховного середовища суттєво послабилась. Дитина залишається переважно в сімейному середовищі, яке не завжди є сприятливим чи підготовленим до виконання функцій повноцінного соціального виховання.

Сім'я в нових умовах фактично стала єдиним середовищем щоденного впливу на дитину, відбувається зростання навантаження на сім'ю як виховне середовище. Це обумовлює потребу в активізації виховної ролі сім'ї;

підвищенні педагогічної компетентності батьків; у професійній підтримці сім'ї з боку соціального педагога закладу освіти та фахівців соціальних служб.

Серед різних категорій сімей, найбільш вразливими у нових соціальних умовах виявилися неповні сім'ї, де емоційні, часові, матеріальні та соціальні ресурси для виховання обмежені. За офіційними даними, понад 20% дітей в Україні виховуються в родинях без одного з батьків, що супроводжується рядом соціально-психологічних труднощів: зменшенням матеріальної забезпеченості, дефіцитом уваги та часу з боку опікуна, емоційною нестабільністю, відсутністю повноцінної моделі гендерної поведінки тощо.

У сучасних умовах соціальної турбулентності проблема життєстійкості набуває особливої актуальності, зокрема для неповних сімей. Такі сім'ї, де один із батьків відсутній, часто стикаються з підвищеним навантаженням – як емоційним, так і матеріальним.

Формування життєстійкості є ключовим чинником стабільності та розвитку як окремої сім'ї, так і суспільства в цілому (С. Богданов, М. Кузнєцов, К. Маннапова, Т. Щербань). Підтримка неповних сімей у цьому процесі дозволяє зменшити ризики соціального виключення, підвищити рівень психологічного благополуччя дітей та дорослих, а також зміцнити соціальну згуртованість. Тому вивчення механізмів формування життєстійкості в неповних сім'ях є надзвичайно актуальним у контексті сучасних викликів.

Соціально-педагогічна робота в цьому контексті виступає ключовим інструментом превенції: саме вона може виявити проблеми на ранніх етапах, активізувати внутрішні ресурси сім'ї, залучити її до партнерства з фахівцями. Водночас у практиці роботи соціальних служб та закладів освіти превентивна допомога часто поступається екстремим або реактивним заходам, що знижує ефективність підтримки.

Відсутність чітко сформульованих моделей допомоги неповним сім'ям у складних життєвих обставинах, недостатній рівень міжвідомчої взаємодії та низька соціальна чутливість до проблем сімейної вразливості посилюють

актуальність дослідження даної теми. Вивчення механізмів формування моделі «сім'я групи ризику», розробка ефективних соціально-педагогічних стратегій превенції є необхідною умовою забезпечення стабільного розвитку дитини та гармонійного функціонування сім'ї навіть в умовах соціальної нестабільності. Існуючі суперечності:

- між зростанням кількості неповних сімей та недосконалою системою підтримки з боку держави;
- відсутністю системної підтримки з боку держави;
- між можливістю попереджувати розвиток неблагополуччя у сім'ї та домінуванням реактивних, а не превентивних підходів у практиці соціальної роботи обумовили вибір теми магістерського дослідження: **«Соціально-педагогічна робота з попередження розвитку моделі «сім'я групи ризику» в умовах соціальної нестабільності (на прикладі неповної сім'ї)».**

Таким чином, тема дослідження є вкрай актуальною як у науково-теоретичному, так і в практичному вимірах, оскільки відповідає на сучасні виклики українського суспільства та потребує переосмислення підходів до підтримки сімей, які опинилися в зоні потенційного ризику.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та розробити соціально-педагогічну програму з формування життєстійкості неповної сім'ї як ефективного інструменту попередження виникнення та розвитку моделі «сім'я групи ризику».

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з визначення понять неповна сім'я, «сім'я групи ризику» та їх типологію в соціально-педагогічних дослідженнях.
2. Визначити соціальні чинники, що спричинюють потрапляння неповної сім'ї до групи ризику в умовах соціальної нестабільності.
3. Розробити соціально-педагогічну програму з формування життєстійкості / стресостійкості неповної сім'ї для запобігання розвитку ознак соціального ризику.

4. Сформувати пакет практичних інструментів для педагога соціального з підтримки життєстійкості неповної сім'ї

Об'єкт дослідження – процес соціально-педагогічної підтримки неповних сімей у сучасних умовах.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з неповною сім'єю в умовах соціальної турбулентності.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання визначених завдань використано комплекс таких методів: *теоретичні* - аналіз, синтез, систематизація, уточнення базових категорій; *емпіричні* (анкетування, тренінги, дискусія, ресурсні вправи та ін.) для формування компетенцій неповної сім'ї та превенції моделі сім'ї групи ризику.

Апробація: за результатами дослідження видано друком тези у збірнику студентських тез БДПУ. <https://bdpu.org.ua/naukova-robota/conferences/zbirnyk-tez/>

Структура магістерського дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 44 найменувань, 9 таблиць, 5 додатків. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок, із них основного тексту – 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬН-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Сутність поняття, ознаки «сім'ї групи ризику» у соціально-педагогічних дослідженнях

Україна наразі перебуває в умовах тривалої соціальної нестабільності, спричиненої воєнним конфліктом, внутрішньою міграцією, економічною кризою та трансформацією соціальних інститутів. Однією з найуразливіших категорій у цей період є неповна сім'я, кількість яких стрімко зростає внаслідок втрат, розлучень, вимушеного розділення родин або міграції. У соціально-педагогічному контексті неповна сім'я часто потрапляє в зону ризику через сукупність чинників: економічну вразливість, емоційно-психологічне навантаження на одного з батьків, труднощі у вихованні дітей, брак зовнішньої підтримки [1, с. 88-92].

Виховання дітей та піклування про них є не лише моральним і юридичним обов'язком батьків, а й одним із їхніх найважливіших прав. Відповідно до Сімейного кодексу України, батьки наділені правом і зобов'язані забезпечувати виховання дитини та дбати про її здоров'я. Це право дає їм можливість самостійно формувати підходи до виховання, обираючи методи та засоби відповідно до власних переконань. Проте ці засоби повинні відповідати моральним та правовим нормам і сприяти захисту інтересів дитини [29].

Сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, адже вона є джерелом первинного соціального досвіду, емоційної взаємодії та норм поведінки. Через сім'ю дитина засвоює перші уявлення про суспільство, мораль, обов'язок, взаємоповагу та відповідальність. Саме тому сім'я вважається провідним соціальним інститутом виховання та соціалізації.

Сім'я традиційно визначається як мала соціальна група, створена на основі шлюбу або кровної спорідненості, члени якої пов'язані спільним побутом, емоційною відповідальністю та підтримкою. У ній формується система норм, санкцій і моделей поведінки, що регулюють стосунки між подружжям, батьками й дітьми. Згідно з визначенням Т. Єфремової, сім'я — це група близьких родичів, які проживають разом. У той же час у випадку так званих неблагополучних чи маргіналізованих сімей, що належать до групи ризику, ситуація значно ускладнюється [7].

У педагогічних дослідженнях, проблему змісту діяльності соціального педагога з сім'ями групи ризику в різних аспектах досліджували: С. Беличева, А. Белінська (питання діагностики та супроводу соціалізації неповнолітніх), М. Галагузова, Ю. Галагузова (зміст поняття «неблагополучні сім'ї», допомога соціального педагога батькам у вихованні та навчанні дітей і ін.), Б. Кочубей (прийоми і техніки відвідування сімей соціальним педагогом), Л. Мардахаев (сім'я як соціокультурне середовище), Р. Овчарова (функції соціального педагога), Л. Олиференко (техніки роботи з сім'ями), В. Целуйко (психологія сімейних відносин), М. Шакурова (методика і технологія соціальної роботи з сім'ями) та ін.

Навіть у зовні стабільних родинах часто спостерігається відсутність належного емоційного контакту між дітьми та батьками. Останні нерідко демонструють недостатній рівень педагогічної компетентності, не справляються зі своїми обов'язками у сфері виховання, що вказує на внутрішні кризи. До причин таких проблем належать не тільки соціально-економічні фактори, а й психологічна нестабільність у родині, відсутність навичок ефективного сімейного спілкування. Як наслідок, зростає кількість сімей із порушеними виховними функціями, які в професійному середовищі класифікуються як сім'ї групи ризику [16, С. 58-64].

Однак сучасні соціально-економічні реалії значною мірою впливають на функціонування сім'ї. В умовах економічної нестабільності, високого рівня безробіття, бідності, поширення алкоголізму, наркоманії та злочинності

відбувається зменшення кількості благополучних родин, а отже – й ослаблення виховного потенціалу сім'ї. Все більше родин потрапляють у складні життєві обставини, що супроводжуються психологічними кризами, порушенням комунікації між членами сім'ї, зниженням рівня батьківської відповідальності та педагогічної компетентності.

Усе це зумовлює збільшення кількості неблагополучних родин, які фахівці у сфері соціальної роботи та педагогіки класифікують як сім'ї групи ризику. Саме такі родини становлять підвищений інтерес у контексті профілактики формування у дітей соціально небажаних рис, поведінкових порушень та дезадаптації. Така сім'я часто автоматично сприймається як «проблемна» або така, що вже належить до групи ризику. Насправді ж ризики пов'язані не з самим фактом відсутності одного з батьків, а з поєднанням різних чинників: бідність, психологічне навантаження, відсутність підтримки тощо [34].

Сім'я «групи ризику» – це категорія сімей, яка в силу визначених умов свого життя або психогенних, соціальних факторів більше за інших схильна до негативних впливів з боку суспільства стати віктимною або «жертвою несприятливих умов».

У педагогіці, соціальній педагогіці та суміжних науках сім'ї «групи ризику» є предметом досліджень вчених. У контексті соціально-педагогічної практики важливим є розмежування категорій сімей, що мають високий рівень соціальних ризиків та потребують підтримки, зазначає О. Кожум'яка [13, с. 43-47]. Наведемо деякі наукові розвідки вітчизняних науковців щодо класифікації сімей «групи ризику». Серед них виокремлюються наступні групи [9;10]:

Малозабезпечені сім'ї – це родини з обмеженими економічними ресурсами, що зазвичай мають лише одне джерело доходу. Такими джерелами можуть бути соціальні виплати на дітей або пенсійне забезпечення в разі наявності у складі сім'ї особи пенсійного віку. Обмеження матеріальних можливостей ускладнює задоволення базових потреб дитини, а також знижує якість освітнього та виховного процесу.

Неповні розширені сім'ї – це родини, в яких функції виховання дітей беруть на себе особи старшого покоління (здебільшого бабуся чи дідусь), через втрату батьками можливості виконувати свої обов'язки. Причинами цього можуть бути: смерть батьків, наявність у них залежностей (алкогольної, наркотичної тощо), позбавлення волі або батьківських прав. Такі сім'ї, як правило, характеризуються не лише низьким рівнем доходів, а й обмеженими фізичними та психологічними ресурсами через похилий вік опікунів.

Багатодітні сім'ї умовно поділяються на три підгрупи. Перша – родини з усвідомленою та цілеспрямованою багатодітністю, зокрема з релігійних чи світоглядних міркувань. Друга – родини, сформовані внаслідок повторного шлюбу, де є діти від попередніх стосунків та спільні діти подружжя. Обидві категорії можуть демонструвати високий рівень внутрішньої згуртованості та виховної відповідальності. До третьої групи належать неблагополучні багатодітні родини, які виникають внаслідок безвідповідальної репродуктивної поведінки, частіше за все з боку матері. Такі сім'ї можуть бути позначені низьким освітнім та соціальним рівнем, психоемоційною нестабільністю, алкоголізмом або асоціальною поведінкою. Діти з подібних родин нерідко мають знижену самооцінку, спотворене уявлення про себе та труднощі у встановленні соціально прийнятних стосунків.

Сім'ї, що виховують дітей з інвалідністю, зазнають множинного соціального навантаження. Матері, які опікуються такими дітьми, часто змушені залишити роботу, що призводить до економічної нестабільності, ізоляції від соціуму, втрати соціальних зв'язків. Згідно з дослідженнями, в таких родинах спостерігається підвищений рівень конфліктності, зростає ризик розлучення, що зумовлює ще більшу вразливість матері й дитини до зовнішніх стресових впливів.

Повні малодітні сім'ї, незважаючи на наявність обох батьків і обмежену кількість дітей, також можуть перебувати у стані соціального або сімейного неблагополуччя. Це зумовлено порушенням внутрішньо-сімейної комунікації, невиконанням батьківських функцій, емоційною відстороненістю дорослих

від виховного процесу, що створює передумови для формування у дітей девіантної поведінки.

Класифікація сімей «групи ризику» є предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених за різними критеріями неблагополуччя. Так, дослідниця Є. Холостова, об'єднує сім'ї в «групу ризику» за структурною ознакою «відсутність стабільності», тобто «опинилися в складних життєвих обставинах». Аналіз типології сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, засвідчує, що фактори ризику мають комплексний характер і поєднують у собі економічну нестабільність, психосоціальні деформації, порушення виховного потенціалу та відсутність зовнішньої підтримки. Соціально-педагогічна робота з такими сім'ями має бути системною, диференційованою та спрямованою як на стабілізацію життєвих умов дитини, так і на відновлення ресурсного потенціалу родини загалом. Ефективна допомога сім'ям вимагає співпраці школи, соціальних служб, психологів, медиків тощо. У реальності така взаємодія часто є формальною або хаотичною.

Фундаторка соціальної педагогіки А. Капська класифікує сім'ї «групи ризику» за критерієм впливу на виховання й забезпечення розвитку дітей [10]:

- соціально-демографічні – неповні, багатодітні сім'ї, що перебувають у процесі розлучення тощо;
- матеріально-побутові – малозабезпечені сім'ї, де є безробітні тощо;
- медико-соціальні – сім'ї, де є особи з інвалідністю, алкоголіки, наркомани, психічно хворі тощо;
- психологічні та соціально-педагогічні сім'ї, де простежується некомфортна психологічна атмосфера, емоційно-конфліктні взаємини, педагогічна некомпетентність батьків тощо:

- неблагополучні сім'ї – неповні, які ведуть аморальний спосіб життя, із стійкими конфліктами між батьками і дітьми.

Для нормального функціонування, виховання дітей потребують задоволення, як мінімум, базові потреби: фізіологічні, потреба у безпеці,

належності та любові, повазі та визнанні, потреба в самореалізації (за А. Маслоу).

Комплексне дослідження авторів: І. Зверева, З. Кияниця, Ж. Петрочко та ін. до сімей групи ризику відносять ті, які не мають можливості задоволення базових потреб дитини, є у конфлікті з законом або суспільними нормами й правилами; схильні до різноманітних конфліктів; з низьким освітнім та культурним рівнем розвитку; з проблемами сімейного виховання, взаємодії між дорослими та дітьми, відсутність взаємоповаги. Отже, не мають достатніх ресурсів для нормального виховання дітей, створення, безпечного середовища, соціально-психологічної підтримки дітей [30].

На думку дослідників В. Чечет, Л. Смагіної, А. Водневої, Л. Шіпіциного типологія сімей може складатися за критерієм «неблагополучності», як першопричини ризикованої сімейної ситуації, і виділяють:

- зовнішньо неблагополучні сім'ї, а саме: конфліктні, педагогічно неспроможні, аморальні та асоціальні.
- внутрішньо неблагополучні: сім'ї з порушенням структури сімейних ролей; граничні; сім'ї з недієздатними членами (з інвалідністю).

Узагальнюючи наукові погляди щодо критеріїв неблагополуччя, що зумовлюють негативний вплив на формування дитячої особистості та тип сім'ї групи ризику умовно можна згрупувати у дві групи:

- перша група: конфліктні, проблемні сім'ї, асоціальні, аморально-кримінальні та сім'ї з недоліком виховних ресурсів (зокрема – неповні);
- друга група: ціннісні установки і поведінка батьків різко розходяться з загальнолюдськими моральними цінностями, що не може не позначитися на моральному вигляді виховуються в таких сім'ях дітей;
- третя група: маргіналізовані сім'ї, де спостерігаються відхилення від нормального виконання батьківських функцій.; характеризуються низьким рівнем виховного впливу, відсутністю стабільності та безпеки, емоційною холодністю або гіперопікою, що порушує розвиток дитини.

Отже, «сім'ю групи ризику» розуміємо як категорію сімей, яка в силу визначених умов свого життя більше за інших схильна до негативних впливів з боку суспільства, зокрема сім'ї групи ризику характеризуються порушенням структури міжособистісних відносин, знеціненням або ігноруванням основних сімейних функцій, наявністю прихованих дефектів виховання, в результаті чого з'являється негативний вплив на дитину, що зумовлює необхідність використання комплексу соціально-педагогічних технологій, форм, методів та прийомів для їх корекції.

Визначення ступеня ризику в сім'ї та віднесення її до категорії сімей групи ризику є предметом аналітичної діяльності, необхідної для більш детального розгляду питання особливостей взаємодії соціального педагога з такою сім'єю у системі соціально-педагогічної роботи. За таких умов соціально-педагогічна підтримка набуває вирішального значення, адже спрямована на збереження сім'ї як середовища розвитку дитини та запобігання її потраплянню до групи ризику [3, с. 76-83].

У традиційній моделі виховання ключову роль відігравала школа як соціальний інститут, що забезпечував не лише навчальний, а й виховний вплив на дитину. Проте, в умовах переходу до дистанційного навчання, дестабілізації суспільства через воєнний конфлікт, зменшення кількості безпосередніх соціальних контактів відбулася трансформація виховного середовища, зміна соціального контексту функціонування інститутів виховання, роль школи як виховного середовища суттєво послабилась. Дитина залишається переважно в сімейному середовищі, яке не завжди є сприятливим чи підготовленим до виконання функцій повноцінного соціального виховання. Особливо вразливими є неповні сім'ї, де ресурси для виховання обмежені: емоційні, часові, матеріальні та соціальні [21].

А отже, зростання навантаження на сім'ю як виховне середовище і в нових умовах сім'я фактично стала єдиним середовищем щоденного впливу на дитину. Це обумовило потребу в активізації виховної ролі сім'ї, у

підвищенні педагогічної компетентності батьків, у професійній підтримці батьків з боку соціального педагога.

Таким чином, в умовах соціальної напруги, зумовленої війною дистанційного навчання, зниження виховної функції школи, зростання кількості неповних та вразливих сімей підвищується **роль педагога соціального** в організації взаємодії не тільки з учнями, але і батьками/опікунами, формуючи свідоме батьківство, адаптаційні та виховні навички. Також постає гостра потреба в системній соціально-педагогічній роботі, яка буде спрямована на запобігання розвитку моделі « сім'я групи ризику", на посилення виховного потенціалу сім'ї, на інтеграцію зусиль фахівців задля формування безпечного соціального середовища для дитини та життєстійкості /стресостійкості всієї родини.

1.2. Неповна сім'я як чинник соціального ризику: соціально-педагогічний аспект

На сучасному етапі соціально-економічної та політичної криз суспільства проблеми різних типів сімей (малозабезпечені, багатодітні, неповні, сім'ї з дитиною-інвалідом та інші) загострилися та потребують оцінки ризиків, потреб та пріоритетів [33].

Причини виникнення неповних сімей є багатограними. Вчена І. Зверева класифікує їх за такими ознаками: зовнішні та внутрішні, а також об'єктивні та суб'єктивні. Серед зовнішніх об'єктивних чинників варто відзначити рівень стабільності як суспільства загалом, так і конкретної сім'ї. До цієї групи належать економічна ситуація, житлові умови та система соціального захисту. Зокрема, проблема забезпечення житлом залишається актуальною, оскільки не всі родини мають змогу придбати окреме помешкання за ринковою ціною [9].

Зовнішні суб'єктивні чинники впливають через правові та культурні норми, а також національні традиції. Сукупність соціально-економічних, матеріальних і побутових труднощів негативно відображається на сімейному мікрокліматі, що призводить до дестабілізації шлюбних стосунків. Однією з ключових причин зростання кількості неповних родин є високий рівень розлучень. В Україні, за статистичними даними, розпадається кожен другий або третій шлюб, причому майже 40% розлучень відбувається у перші чотири роки спільного життя [22].

На фоні соціальної нестабільності в Україні через економічні кризи, воєнні конфлікти, масову міграцію, безробіття, зниження рівня доступу до освіти, медицини та соціальних послуг, створюються передумови для порушення цілісності сім'ї та зниження її виховного потенціалу. В таких умовах істотно зростає частка неповних сімей та сімей групи ризику, що, у свою чергу, поглиблює соціальні проблеми, формує замкнене коло бідності, освітньої нерівності, психологічної травматизації дітей.

Розглянемо особливості неповних сімей та сімей групи ризику з законодавчої та педагогічної точок зору для побудови у подальшому програми профілактики та мінімізації соціально-неблагополучних типів сімей.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», неповна сім'я – це сім'я, що складається з матері або батька та однієї чи кількох дітей без другого з батьків. У Сімейному кодексі (статті 125, 126–128) регламентується походження дитини в разі незареєстрованого шлюбу чи відсутності одного з батьків [29].

Законом передбачено, що неповні сім'ї мають право на соціальні гарантії та підтримку – аліментне забезпечення врегульовано статтями 188–194 СКУ, зокрема право на стягнення аліментів .

Неповна сім'я – це форма сімейної структури, в якій один з батьків (зазвичай мати або батько) виконує всі основні соціальні, економічні, виховні та психологічні функції щодо утримання, розвитку та соціалізації дитини (чи дітей) у відсутності іншого з батьків.

Причини виникнення неповних сімей можуть бути різноманітними: розірвання шлюбу (розлучення), смерть одного з подружжя, свідоме рішення виховувати дитину без партнера, позашлюбне батьківство або тривала відсутність одного з батьків (через міграцію, ув'язнення, військову службу тощо). У контексті соціологічних і психологічних досліджень неповна сім'я розглядається як соціальний інститут, що функціонує в умовах підвищеного навантаження на єдиного батька/матір, нерідко супроводжується економічною нестабільністю, емоційним напруженням та підвищеним ризиком для гармонійного розвитку дитини.

В освітньо-виховній практиці неповна сім'я є об'єктом додаткової підтримки: педагогічні функції часто зосереджуються на одному з батьків, що може негативно впливати на формування дитини. В освітніх закладах такі сім'ї потребують психолого-педагогічного супроводу аби зменшити ризик академічних, емоційних або соціальних утруднень. Підтримка родин на ранніх етапах кризових явищ є дешевшою та ефективнішою за подолання наслідків

(сирітство, інтернати, патронат). Отже, профілактика ризиків є необхідною як стратегія на випередження, що охоплює соціальну роботу, психологію, педагогіку, юриспруденцію та ін. [3; 10; 13; 15].

У законодавчому контексті сім'я групи ризику – це сім'я, що визнана такими органами опіки та піклування у зв'язку зі складними життєвими обставинами, які перешкоджають виконанню батьківських обов'язків та можуть загрожувати правам або здоров'ю дитини. Закон «Про охорону дитинства» визначає систему заходів для таких сімей (ст. 1 – охорона дитинства як система державних заходів). Сімейний кодекс (ст. 255–256) встановлює правові інструменти (патронатна сім'я, прийомна сім'я), які застосовуються в разі загрози дитині або неспроможності сім'ї виконувати обов'язки.

Сім'я групи ризику – це соціально-психологічна категорія сімей, що характеризується несприятливими умовами життєдіяльності, які суттєво підвищують імовірність порушення нормального функціонування сім'ї як соціального інституту, а також негативно впливають на фізичний, психоемоційний, інтелектуальний та соціальний розвиток дітей. До таких умов належать: низький соціально-економічний статус (бідність, безробіття, відсутність житла), психологічна дисфункція (домашнє насильство, алкоголізм, наркозалежність), педагогічна неспроможність батьків, хронічні захворювання членів сім'ї, асоціальні форми поведінки тощо. Сім'ї групи ризику потребують особливої уваги з боку соціальних служб, освітніх і медичних інституцій, оскільки вони є вразливими до соціального виключення та потребують комплексної підтримки для збереження сімейного середовища, сприятливого для виховання та соціалізації дітей.

Законодавчим підґрунтям для формування системної соціально-педагогічної профілактики розвитку сімей групи ризику є положення державної політики у сфері охорони дитинства, закладені в таких документах як: Закон України «Про охорону дитинства», ст. 1, 13, 17 – гарантує право дитини на належне сімейне середовище та державну допомогу у разі порушення сімейної цілісності. Сімейний кодекс України, ст. 150–160 –

регламентує обов'язки батьків та правові наслідки їх невиконання. Закон «Про соціальні послуги», ст. 16 – визначає порядок надання допомоги сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. Конвенція ООН про права дитини, ст. 18 – наголошує на спільній відповідальності держави та батьків за благополуччя дитини [1; 22].

Табл.1.1.

Законодавче підґрунтя

Поняття	Законодавче визначення	Законодавчі норми
Неповна сім'я	Один батько або мати з дитиною(ми), без другого з батьків; право на соціальні гарантії (аліменти тощо)	«Про охорону дитинства» ст. 1; СКУ ст. 125–128, 188–194
Сім'я групи ризику	Сім'я, що перебуває у важких умовах, визнана такими службами, потребує захисту й підтримки через патронат або прийомні форми	«Про охорону дитинства» ст. 1; СКУ ст. 255–256

У сучасних умовах України неповна сім'я функціонує у складному соціальному контексті, обтяженому наслідками повномасштабної війни, внутрішньою міграцією, втратою стабільного способу життя та переходом освітньої системи на дистанційний формат. Ці обставини значно підвищують рівень уразливості як самих сімей, так і дітей, які в них виховуються, що потребує переосмислення системи соціально-педагогічної допомоги [21].

У навчальних закладах сім'ї групи ризику розглядаються як ті, що потребують системної педагогічної підтримки через низький соціально-економічний статус, сімейну напругу, шкідливі звички, відсутність належного виховання тощо. Такі родини вимагають раннього виявлення сімей у складних життєвих обставинах, комплексного підходу за участю соціального педагога, психолога, взаємодії із службами у справах дітей та системами патронату чи прийомних форм сімейно влаштування дітей [9].

Важливим напрямом мінімізації соціальних ризиків сімейного неблагополуччя є розробка та впровадження програм батьківської освіти,

створення центрів підтримки в закладах освіти, розширення можливостей онлайн освіти для батьків, підвищення виховної; активності родини.

Зосередимо свою увагу на типі неповної сім'ї тому, що вона може бути ризикованою по відношенню до суспільства та дітей. Неповна сім'я, як особлива соціальна форма родини, зазвичай формується внаслідок розлучення, смерті одного з батьків або свідомого вибору матері чи батька виховувати дитину самотійно. Незважаючи на те, що така структура сім'ї не є однозначно дисфункційною, саме вона частіше потрапляє до поля зору соціальних служб як така, що потребує підтримки.

Це зумовлено низкою соціальних чинників ризику, які ускладнюють виконання батьками (чи одним із них) своїх виховних функцій і збільшують імовірність формування у дитини статусу представника "групи ризику". Серед основних **соціальних чинників ризику в неповних сім'ях** можна виокремити [11; 6; 16].:

1. Економічна нестабільність

Неповна сім'я часто стикається з фінансовими труднощами через відсутність другого джерела доходу. Батько або мати, який(а) самотійно виховує дитину, змушений(а) поєднувати роботу, хатні обов'язки та виховання, що призводить до фізичного та емоційного виснаження. Діти в таких умовах нерідко стикаються з обмеженим доступом до якісної освіти, дозвілля, культурного розвитку, що може стати підґрунтям соціального відчуження та девіантної поведінки.

2. Втрата або тривала відсутність одного з батьків

У період воєнних дій велика кількість дітей залишилися без батька, який бере участь у бойових діях, зник безвісти або загинув. Також поширена ситуація, коли один із батьків із дитиною перебуває за кордоном, а другий (частіше батько) — в Україні. Втрата контакту з одним із батьків або постійна тривога за його життя негативно впливає на психологічний стан дитини та її почуття безпеки, формуючи ризики емоційного відчуження й страху, зниження рівня довіри до світу, а іноді й травматизацію.

3. Вимушене переміщення та соціальна дезадаптація

Неповні сім'ї частіше змушені виїжджати з небезпечних регіонів, що призводить до втрати звичних соціальних зв'язків, школи, друзів, джерел підтримки. Адаптація до нового середовища, мови (якщо сім'я переїхала за кордон), школи або освітньої системи в умовах дистанційного навчання ускладнює соціалізацію дитини. Це створює передумови для ізоляції родини, фрустрації, втрати інтересу до навчання та виникнення асоціальної поведінки.

4. Емоційне виснаження та перевантаження матері (опікуна)

У неповній сім'ї вся відповідальність за виживання, побут і виховання дитини в умовах війни лягає на одного з батьків, найчастіше — матір. За відсутності психологічної підтримки та допомоги з боку держави або родичів, це призводить до хронічного емоційного виснаження, стресу та часто — до батьківського вигорання. Відсутність партнера знижує здатність батька/матері до стабільного емоційного реагування, ускладнює процес спілкування з дитиною, спричиняє втрату авторитету. За таких умов виховання може набувати авторитарного або, навпаки, занадто поблажливого характеру, що шкодить особистісному розвитку дитини. Такий стан несприятливо впливає на взаємодію з дитиною, спричиняє конфлікти, байдужість або надмірну тривожність.

5. Соціальна ізоляція та недостатній рівень виховної компетентності

Самотні батьки часто уникають участі в громадському та шкільному житті через брак часу, енергії або психологічний дискомфорт. Відсутність соціальної підтримки з боку родичів, суспільства чи держави поглиблює ізоляцію сім'ї, що негативно впливає як на батьків, так і на дитину. У багатьох випадках батьки в неповних сім'ях не мають достатнього педагогічного досвіду або знань щодо вікових та індивідуальних особливостей дитини. Особливо це стосується ситуацій, коли батько чи мати перебуває у стані хронічного стресу або емоційної нестабільності. Через це дитина може залишатися без належної уваги, підтримки або контролю, що підвищує ризик

девіацій. Це ускладнює залучення родини до соціальних ініціатив, у тому числі профілактичних програм.

6. Освітні ризики в умовах дистанційного навчання

Перехід на дистанційну форму освіти в умовах воєнного стану особливо негативно позначився на дітях із неповних сімей. У багатьох випадках відсутні необхідні технічні засоби (гаджети, стабільний інтернет), робоче місце для навчання або дорослий, який міг би допомагати в навчальному процесі. Це знижує мотивацію до навчання, провокує прогалини у знаннях, відчуття неспроможності та виключення (або часткове виключення) з освітнього процесу. Як наслідок, формується дезадаптація, підвищується ризик девіацій та втрати освітніх перспектив. У деяких випадках це може сприяти залученню до груп з девіантною поведінкою або асоціальними цінностями. За відсутності належного нагляду та участі дорослих зростає вірогідність втрати дитиною орієнтирів, що вкрай небезпечно в підлітковому віці [6; 21].

7. Інформаційна та психологічна перевантаженість

Ще одним важливим чинником є надмірна інформаційна напруга — постійні повідомлення про небезпеку, тривожні новини, сирени, втрати. Діти в неповних сім'ях, які залишаються без підтримки другого дорослого, часто не мають можливості якісно опрацьовувати ці емоції. Вони залишаються наодинці зі страхом, гнівом або апатією. Це може призводити до тривожних розладів, соціального замикання, агресивної поведінки чи інших проявів емоційної нестабільності.

8. Зниження контролю та зростання автономії дитини

В умовах, коли дорослий (опікун) зосереджений на виживанні, роботі, турботах про базові потреби, дитина отримує більше свободи, але без супроводу та морального орієнтування. Така «вимушена автономія» може призвести до втрати дисципліни, зниження навчальної мотивації, залучення до небезпечних онлайн активностей або девіантних субкультур.

Таким чином, неповні сім'ї в умовах воєнного стану та дистанційного навчання стикаються з комплексом глибоких соціальних ризиків, які

безпосередньо впливають на формування дитини як особистості. У результаті таких впливів зростає ймовірність того, що дитина стикається з ризиком втрати мотивації, розвитком соціальної дезадаптації, девіацій або вторинної травматизації [6; 21].

Загалом, у неповних сім'ях соціальні чинники ризику діють системно, поєднуючись і посилюючи одне одного. Їх ігнорування або недооцінка може призвести до серйозних наслідків – соціальної дезадаптації дитини, труднощів з навчанням, емоційної нестабільності, а у крайніх випадках – до маргіналізації. Саме тому соціально-педагогічна робота з такими родинами має бути превентивною, цілеспрямованою та комплексною. Вона повинна враховувати індивідуальні особливості дитини та сім'ї, а також будуватися на принципах партнерства, довіри та підтримки. Це потребує термінової та фахової соціально-педагогічної підтримки, яка має бути системною, адаптованою до кризових умов та побудованою на принципах партнерства з родиною, індивідуального підходу до кожної дитини та профілактики негативних наслідків із боку школи, громади, соціальних служб.

У сучасних умовах профілактика є необхідною як стратегія на випередження та має міждисциплінарний характер, охоплюючи соціальну роботу, психологію, педагогіку, юриспруденцію та медицину. Відсутність ефективної системи профілактики матиме суттєві наслідки через:

- зростання кількості дітей, що виховуються в умовах дефіциту батьківської уваги або батьківського догляду;
- підвищення ризику девіантної поведінки, ранньої соціальної дезадаптації, академічної неуспішності;
- передачі моделей асоціальної або безвідповідальної поведінки між поколіннями (так званий «цикл сімейної дисфункції»);
- поглиблення демографічної кризи внаслідок руйнування інституту сім'ї.

З огляду на розглянуті вище основні соціальні чинники ризику в неповних сім'ях, профілактичні заходи є важливими, а саме:

- підтримка родин на ранніх етапах кризових явищ є ефективнішою за подолання таких наслідків як: сирітство, інтернати, патронат (*соціально-економічний чинник*);

- вчасне виявлення проблем у сім'ї дозволяє зберегти освітню траєкторію дитини, попередити психологічну дезадаптацію сім'ї та дитини (*педагогічний*);

Вважаємо, що ключовими напрямками соціально-педагогічної профілактики мають стати:

по-перше: **інституційний рівень**, що забезпечує розвиток соціальних служб та служб у справах дітей, впровадження служби раннього виявлення сімей у складних життєвих обставинах, інтеграцію системи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту в питаннях профілактики сімейного неблагополуччя.

По-друге: **педагогічний рівень** закладів освіти, психологічної служби спрямовується на підготовку педагогів до роботи з сім'ями групи ризику (навички співпраці, діагностики, психолого-педагогічного супроводу), реалізацію програм батьківської освіти (parenting programs), зокрема для одиноких батьків; створення в школах центрів підтримки родин (психологічні кабінети, соціальний педагог, консультанти).

По-третє: **соціально-економічний рівень** на рівні державної політики, соціального забезпечення відповідних категорій сімей, реалізації житлових, фінансових й гуманітарних програм для неповних сімей; стимулювання освіти та зайнятості батьків-одинаків; психологічна допомога та послуги медіації в період сімейної кризи.

Таким чином, профілактика виникнення неповних сімей та сімей групи ризику в умовах соціальної нестабільності є пріоритетним завданням державної соціальної політики. Ефективна профілактика — це не лише засіб захисту дитини, але й інвестиція у стійкий розвиток суспільства, збереження людського капіталу та зміцнення інституту сім'ї як основної ланки соціалізації.

1.3. Соціально-педагогічна допомога як засіб профілактики розвитку моделі «сім'ї групи ризику»

Сучасна ситуація в Україні характеризується глибокими трансформаціями в системі сім'ї, освіти та соціального виховання. Пандемія COVID-19, збройна агресія проти України, внутрішнє переміщення спровокували збільшення кількості неповних сімей (загиблі, мобілізовані, мігранти), зростання рівня стресу, травматизації та емоційної нестабільності, діджиталізації освіти та масового переходу на дистанційне навчання. У таких умовах функціонування традиційних інститутів соціалізації (школи, позашкільних гуртків, громадських організацій) було суттєво обмежене, що призвело до скорочення часу безпосередньої соціальної взаємодії між дитиною і педагогом.

Неповна сім'я, особливо в умовах війни та кризи, виступає одним із факторів ризику, вразливим соціальним середовищем для дитини, але все-таки рідним простором. У більшості випадків неповна сім'я має обмежені ресурси (часові, емоційні, матеріальні), що підвищує соціальну вразливість у контексті ризиків. Відсутність одного з батьків знижує контроль, мотивацію до навчання, емоційну підтримку дітей.

У таких родинях часто спостерігається зниження виховного потенціалу, психологічне напруження, економічна нестабільність та обмежена можливість соціальної підтримки. В умовах воєнного стану та переходу до дистанційної форми навчання ці проблеми набувають ще більшої гостроти, що потребує цілеспрямованої та системної соціально-педагогічної допомоги.

Тому, соціально-педагогічна робота стає необхідною ланкою профілактики сімейних ризиків. Саме соціальний педагог є посередником між родиною, школою, громадою і державою. Його функція – виявляти ризики на ранньому етапі, координувати допомогу та запобігати погіршенню ситуації.

Соціально-педагогічна допомога в таких умовах повинна виконувати превентивну функцію — виявляти чинники ризику, знижувати їх вплив,

сприяти формуванню безпечного та підтримувального середовища для дитини. Школа, яка раніше виступала основним джерелом виховного впливу, поступово втрачає можливість повноцінно реалізовувати цю функцію в дистанційному форматі. Онлайн-навчання змінило формат педагогічного спілкування: воно стало більш формалізованим, поверховим і орієнтованим переважно на академічні досягнення. У результаті, значна частина дітей залишилася поза постійним виховним супроводом. Таке середовище сприяє зростанню ризиків для психоемоційного та соціального розвитку дитини, особливо в тих випадках, коли сім'я не може компенсувати втрату традиційних форм виховного впливу.

У сучасних умовах соціальна політика має переорієнтуватися з моделі реактивної допомоги на модель профілактики та раннього втручання, що формується відповідно до актуальних викликів часу як суспільна потреба в конкретному виді соціальної послуги [1]. З огляду на вищезазначені тенденції, актуалізується соціальне замовлення на попередження збільшення числа сімей групи ризику через системну соціально-педагогічну роботу з сім'ями, зокрема з неповними.

Визначимо основні складові соціального замовлення, що значно послаблюють означені ризики сімейного інституту:

- діагностика сімейного середовища та раннє виявлення соціальних ризиків;
- розвиток виховного потенціалу батьків через тренінги, консультування, супровід;
- організація індивідуальної та групової профілактичної роботи з дорослими та дітьми;
- налагодження міжвідомчої співпраці між сім'єю, школою, соціальною службою, медичними установами.

Реалізація такого замовлення потребує активної участі соціального педагога як ключової фігури у сфері виховання, профілактики та соціальної підтримки.

В умовах віддаленого навчання та ослабленого контролю з боку школи, сім'я стає єдиним постійним виховним середовищем. Це потребує її переосмислення не просто як інституції утримання дитини, а як активного суб'єкта соціалізації. Наукові дослідження вказують, що саме в сім'ї формуються базові цінності, комунікативні навички, емоційна стабільність, здатність до самоконтролю. Відсутність належної уваги до цих аспектів з боку батьків в умовах дистанційного навчання стає причиною зниження мотивації до навчання; виникнення девіантної поведінки; емоційної ізоляції та тривожності; формування антисоціальних моделей поведінки.

Отже, посилення виховної функції родини – це не лише потреба, а ключова стратегія, яка має реалізовуватися як на рівні державної політики, так і через професійну діяльність соціального педагога.

Законодавчою та стратегічною основою підтримки зазначеної стратегії на випередження є сучасне законодавство України, яке надає підґрунтя для реалізації соціального замовлення щодо профілактики соціальних ризиків у сімейному та дитячому середовищі.

Конкретно це: Закон України «Про освіту», де зазначено, що виховання є спільною відповідальністю школи та родини;

- Закон України «Про соціальні послуги», який передбачає надання індивідуальних і комплексних послуг сім'ям з дітьми в складних життєвих обставинах;

- Концепція "Нова українська школа", яка підкреслює важливість партнерства школи з батьками;

- Національна стратегія реформування системи інституційного догляду до 2026 року, яка орієнтує соціальні служби на роботу з родиною до моменту зникнення кризової ситуації.

Всі ці документи консолідують ідею, що соціально-педагогічна робота має випереджати соціальні проблеми, а не лише реагувати на них.

Для побудови програми підтримки неповної сім'ї та дитини в умовах війни та дистанційного навчання визначимо цілі соціально-педагогічної профілактики ризиків:

- забезпечення умов для стабільного психоемоційного стану дитини та її матері/опікуна;
- налагодження партнерських стосунків між сім'єю та освітнім закладом;
- підтримка сім'єю навчального процесу в умовах дистанційної освіти;
- профілактика соціального відчуження, дезадаптації та девіантної поведінки дітей;
- розвиток виховної компетентності батьків (одного з батьків);
- мобілізація внутрішніх ресурсів сім'ї через індивідуальну роботу та групові форми підтримки.

Досягнення означених цілей можливо при використанні сукупності методів, форм, технік та технологій соціального навчання батьків, залучення фахівців до індивідуальної й групової форми роботи з сім'єю (як з дорослими, так й з дітьми).

Напрями соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями, схильними до моделі ризикованої:

Психолого-педагогічне консультування батьків будується на сумісній роботі соціального педагога, соціального працівника, психолога. Проводяться регулярні консультації з метою зниження рівня тривоги у батьків, підвищення їх обізнаності щодо вікових та індивідуальних особливостей дитини, методів ненасильницької комунікації, організації дистанційного навчання вдома.

Розвиток батьківської компетентності є ефективним при проведенні тренінгів і практикумів для одиноких батьків: «Як підтримати дитину під час війни», «Організація навчання вдома», «Емоційне вигорання у батьків: як розпізнати і подолати», «Формування усвідомленого ставлення до виховної функції».

Індивідуальний соціальний супровід сім'ї організується у разі складних життєвих обставин або втрати одного з батьків: наказом по закладу

призначається соціальний педагог або працівник, який супроводжує сім'ю: допомагає з оформленням документів, забезпеченням технічних засобів для дистанційного навчання, спрямовує до фахівців (психологів, юристів, служб підтримки).

Підтримка освітньої взаємодії реалізується через забезпечення комунікації між сім'єю та освітнім закладом, надання допомоги у підключенні до освітніх платформ, адаптація розкладу до можливостей дитини, особливо якщо вона переміщена, з інвалідністю або в зоні з нестабільним зв'язком.

Профілактика емоційного виснаження родини передбачає організацію онлайн-груп підтримки неповних сімей, з елементами арт-терапії, тренінгів емоційного розвитку, спільного обговорення переживань. Це допомагає знижувати емоційне напруження, розвивати навички саморегуляції.

Соціально-інформаційна підтримка – це забезпечення батьків та дітей актуальною інформацією: контакти служб допомоги, інструкції щодо дій у надзвичайних ситуаціях, правова інформація щодо пільг і гарантій для дітей з неповних та переміщених сімей [12].

У цьому контексті ключову роль у попередженні соціальних чинників виникнення й розвитку сімей групи ризику відіграє соціальний педагог – фахівець, що працює на перетині соціальної підтримки, педагогіки й психології.

По-перше, соціальний педагог є посередником між сім'єю та соціальним середовищем, включаючи освітній заклад, служби у справах дітей, медичні установи, громадські організації. Завдяки регулярному спостереженню та роботі з дітьми, саме він часто першим помічає ознаки соціального ризику: тривожність, дезадаптацію, ознаки зневаги до дитини в сім'ї, проблеми з навчанням або поведінкою.

По-друге, соціальний педагог здійснює діагностику потреб та проблем сім'ї. У неповних сім'ях, де один із батьків поєднує роль вихователя та добувача, можуть накопичуватися труднощі, які вимагають вчасного втручання — емоційне виснаження батьків, труднощі з дисципліною, ізоляція

дитини тощо. Соціальний педагог застосовує індивідуальні підходи до оцінки ситуації в кожній конкретній родині, на основі чого планує подальшу роботу.

Третім важливим напрямом є профілактична робота. Це передусім інформування сімей про можливості допомоги, участь у корекційно-розвивальних програмах, залучення до тренінгів з батьківської компетентності, просвітницьких заходів тощо. Соціальний педагог також організовує підтримку дітей у групах взаємодопомоги або через індивідуальні консультації, що дозволяє зміцнити їхню психологічну стійкість і запобігти девіантній поведінці.

Крім того, соціальний педагог координує міжвідомчу взаємодію, оскільки профілактика соціального неблагополуччя вимагає злагодженої співпраці освітніх установ, соціальних служб, ювенальної поліції, медичних працівників. Він може виступати як кейс-менеджер, який супроводжує сім'ю на всіх етапах надання допомоги, контролюючи виконання рекомендацій і забезпечуючи зворотний зв'язок.

Особливо актуальною є діяльність соціального педагога в умовах соціальної нестабільності, коли вразливі сім'ї втрачають звичні орієнтири та ресурси. У таких ситуаціях соціальний педагог може не лише надавати підтримку, а й мобілізувати внутрішній потенціал сім'ї, сприяти формуванню стійкості (резильєнтності), вчити ефективному розв'язанню конфліктів і адаптації до нових умов [26; 27].

У підсумку, соціальний педагог відіграє ключову роль у превенції сімейного неблагополуччя, діючи на рівні як дитини, так і всієї родини. Його діяльність є своєрідним запобіжником: своєчасне виявлення проблем, підтримка, організація допомоги здатні зупинити руйнівні процеси ще на ранньому етапі. Успішна профілактика — це завжди дешевше, гуманніше та ефективніше, ніж подолання вже сформованих кризових наслідків.

Зазначимо, особливості роботи соціального педагога в умовах дистанційної освіти – це цілий комплекс напрямів, форм, методів роботи соціального педагога:

- застосування цифрових технологій для підтримки контакту з родиною;
- гнучкий підхід до графіка взаємодії з дитиною (онлайн-зустрічі, повідомлення, відеоконсультації);
- спостереження за емоційним станом дитини під час оф та онлайн-уроків;
- співпраця з класним керівником та шкільним психологом щодо моніторингу змін у поведінці;
- розробка індивідуальних планів соціального супроводу [2, С. 49-53].

Успішність соціально-педагогічної допомоги залежить від міжвідомчої взаємодії у підтримці неповних сімей, координації дій між школою, соціальними службами, громадськими організаціями, медичними установами та органами місцевої влади. Така співпраця дозволяє забезпечити комплексний підхід, охопити всі сфери життя дитини: безпеку, освіту, психічне здоров'я, соціалізацію.

Отже, соціально-педагогічна допомога неповній сім'ї в умовах воєнного стану та дистанційної освіти повинна бути не лише реактивною, а й проактивною. Вона має орієнтуватися на запобігання формуванню моделі "сім'ї групи ризику", зміцнення внутрішніх ресурсів родини, активне залучення сім'ї до освітнього та виховного процесу. У фокусі — збереження ментального здоров'я дитини, її освітньої траєкторії та соціальної включеності навіть у найскладніших обставинах.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

У результаті аналізу наукових джерел можна зробити низку теоретичних висновків.

1. Проаналізовано та зазначено, що поняття «сім'я групи ризику» має багатовимірний характер і охоплює сукупність сімей, які через несприятливі чинники втрачають здатність якісно виконувати свої основні функції. У соціально-педагогічному контексті така сім'я потребує цілеспрямованої підтримки з боку фахівців для запобігання подальшій дезадаптації її членів, особливо дітей.
2. Визначено, що неповна сім'я (з різних причин – смерть, розлучення, міграція тощо) в умовах соціальної нестабільності часто виступає як об'єктивний чинник соціального ризику через підвищення навантаження на одного з батьків, обмеженість матеріальними й часовими ресурсами, браком моделі повноцінної батьківської взаємодії з дитиною.
3. Констатовано, що соціально-педагогічна допомога в умовах соціальної нестабільності має бути не лише реактивною (відповіддю на кризу), а й проактивною, спрямованою на попередження ризиків соціального неблагополуччя, підвищення адаптаційної спроможності сім'ї, розвитку навичок життєстійкості / стресостійкості.
4. Зазначено, що ефективність профілактики розвитку моделі «сім'ї групи ризику» значною мірою залежить від партнерства, поваги до гідності сім'ї, врахування її автономії та суб'єктності й передбачає поєднання соціальної, психологічної, педагогічної, юридичної допомоги.
5. Аргументовано доведено, що в умовах сучасної соціальної нестабільності, посиленої воєнними, економічними та інформаційними викликами, підтримка неповних сімей набуває особливої актуальності. Запобігання їхньому переходу до статусу «сім'ї групи ризику» є важливим завданням соціально-педагогічної практики, яке потребує фахової підготовки спеціалістів, міжвідомчої взаємодії та розвитку програм адресної підтримки.

6. Таким чином, проведений аналіз наукових досліджень та практичної діяльності фахівців заклав теоретичне підґрунтя для подальшого використання практичних інструментів - методик, технологій, проєктів, програм - попередження негативних трансформацій у сімейному функціонуванні.

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї В СУЧАСНИХ УМОВАХ

2.1. Соціально-педагогічна програма з формування життєстійкості неповної сім'ї

У сучасних умовах, особливо з огляду на наслідки воєнного конфлікту та цифровізацію освіти стратегічного значення набуває надання комплексної соціальної послуги з розбудови життєстійкості, зниження загального рівня стресу і тривожності серед населення; відновлення після складних життєвих обставин, зміцнення сімейних і родинних зв'язків та розвиток батьківських компетентностей [28]. Визначений Порядок запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості/стресостійкості – стратегічний документ, що відображує міждисциплінарний характер, поєднуючи знання з соціальної роботи, педагогіки, психології, права та ін. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах повинна бути цілеспрямованою, превентивною і комплексною. Важливо враховувати індивідуальні потреби як дитини, так і сім'ї, будуючи взаємодію на основі партнерства, довіри, підтримки та формуючи злагоджену співпрацю між школою, соціальними службами та громадою для попередження соціального відчуження неповної сім'ї та посилення її життєстійкості. Такий підхід є необхідним для запобігання соціальній вразливості неповних та сімей групи ризику, забезпечує формування їхньої життєстійкості [6, С. 75-80].

Наголосимо на тому, що у сучасних умовах соціально-економічної нестабільності, воєнних дій, міграційних процесів та психологічної напруги проблема життєстійкості набуває особливої актуальності, зокрема для неповних сімей. Такі сім'ї, де один із батьків відсутній, часто стикаються з підвищеним навантаженням — як емоційним, так і матеріальним. Відсутність

повної підтримки в межах сім'ї ускладнює адаптацію до стресових ситуацій і знижує здатність до ефективного функціонування в умовах кризи.

Життєстійкість (від англ. *resilience*) — це інтегративна характеристика особистості або соціальної системи (родини, спільноти), що визначає здатність ефективно протистояти впливу деструктивних життєвих обставин, адаптуватися до стресових ситуацій, зберігати психологічну стабільність і підтримувати функціональну цілісність у процесі подолання труднощів, наголошують автори монографії [8].

Наукові підходи до розуміння життєстійкості формувалися в рамках психології стресу, позитивної психології, системної сімейної терапії, а також соціології. Життєстійкість є не лише властивістю, а й процесом, що проявляється через динамічну взаємодію індивідуальних ресурсів (саморегуляція, самопідтримка, самооцінка) та зовнішніх підтримуючих чинників (соціальна підтримка, безпечне середовище, культурні цінності).

У контексті теми дослідження М. Кузнецов, К. Маннапова зазначають, що **життєстійкість неповної сім'ї** — це здатність сім'ї адаптуватися до змін у ролях і обов'язках; підтримувати сталість емоційних зв'язків між членами сім'ї; створювати сприятливе середовище для розвитку дитини; мобілізувати внутрішні ресурси (батьківська компетентність, відповідальність, мотивація) та зовнішні (підтримка родичів, соціальні служби, освітні установи); зберігати функціональність сімейної системи, незважаючи на структурну неповноту та потенційні виклики. Неповна сім'я з високим рівнем життєстійкості не лише справляється із труднощами, але й має потенціал до розвитку, зростання та формування позитивного життєвого досвіду в умовах викликів [14; 19, С.75-78].

Тому, до **основних компонентів життєстійкості** відносимо: емоційну регуляцію як здатність керувати емоціями; когнітивну гнучкість як здатність бачити альтернативи, мислити конструктивно; наявність підтримуючих осіб чи груп; розуміння сім'єю життєвих цілей, мотивації до подолання труднощів, а також - почуття контролю, здатність впливати на події власного життя).

Формування життєстійкості, тобто здатності долати труднощі, зберігати психологічну рівновагу та знаходити ресурси для відновлення, є ключовим чинником стабільності та розвитку як окремої сім'ї, так і суспільства в цілому. Підтримка неповних сімей у цьому процесі дозволяє зменшити ризики соціального виключення, підвищити рівень психологічного благополуччя дітей та дорослих, а також зміцнити соціальну згуртованість. Тому вивчення механізмів формування життєстійкості в неповних сім'ях є надзвичайно актуальним у контексті сучасних викликів.

На підставі вивчення наукової літератури визначено *завдання* експериментального дослідження, які реалізовувалися наступними етапами

I етап: розробити контент соціально-педагогічної програми з формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах соціальної нестабільності.

II етап: сформувати пакет практичних інструментів для педагога соціального, психологічної служби ЗЗСО щодо формування життєстійкості неповної сім'я як засобу не потрапляння в групу ризику.

При вирішенні завдань I етапу дослідницької роботи керувалися науково-методичними положеннями, викладеними у теоретичному (першому) розділі роботи як теоретико-практичною конструкцією, що відображає системну взаємодію ресурсів сім'ї, соціального оточення та інституційних умов з метою подолання ознак ризикованої ситуації та забезпечення соціального благополуччя, а також доповнили теоретичним аналізом підходів до формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах соціальної турбулентності [18; 19; 32].

Розроблену програму соціально-педагогічної роботи розглядаємо як цілісну, системно організовану структуру, що об'єднує комплекс методичних заходів та інструментів, спрямованих на мінімізацію соціальних ризиків та підтримку ефективної життєдіяльності неповної сім'ї.

Основна мета соціально-педагогічної програми з формування життєстійкості неповної сім'ї – відновлення психоемоційного балансу, розвиток соціальних навичок, активна соціалізація, формування позитивного

самосприйняття та впевненості у власному майбутньому. Вона також забезпечує реалізацію права сім'ї на безпеку, підтримку й повноцінну участь у житті громади.

«СИЛА - РАЗОМ»

Соціально-педагогічна програма формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах воєнного стану та дистанційного навчання

Мета: Підвищення рівня життєстійкості неповних сімей через надання комплексної соціально-педагогічної підтримки, розвиток психоемоційної стабільності, соціальних навичок, батьківської компетентності та зміцнення сімейної згуртованості в умовах кризи.

Завдання програми:

1. Здійснення раннього виявлення сімей у складних життєвих обставинах.
2. Формування навичок резильєнтності, саморегуляції.
3. Зміцнення позитивних батьківсько - дитячих стосунків.
4. Формування підтримувального соціального середовища (школа, громада).
5. Профілактика соціального відчуження та деструктивних поведінкових проявів.
6. Сприяння залученню дитини до повноцінного дистанційного навчання.

Програма рекомендована для цільової аудиторії з неповних сімей з дітьми шкільного віку (6–17 років), що перебувають у складних життєвих обставинах (внутрішнє переміщення, втрата годувальника, соціальна ізоляція, брак підтримки тощо); а також для її реалізаторів – соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, які взаємодіють з такими сім'ями.

Загальними підходами впровадження програми є обов'язкове дотримання етичних принципів комплексної роботи з отримувачами соціальних послуг та міжсекторальної взаємодії, а саме: індивідуальний підхід, активна участь сім'ї, конфіденційність, партнерство сім'ї, школи та громади.

Структура соціально-педагогічної програма складається з 6 офлайн зустрічей та постійної комунікації у режимі онлайн-підключень, візитів

додому та інших форм роботи соціального педагога, фахівців соціальної служби з дорослими представниками неповної сім'ї – мати/батько/опікун – та дитиною (дітьми)

Очікувані результати: формування життєстійкості дітей та батьків з неповних сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах; розвиток ресурсного мислення, стабілізація емоційного стану та підвищення сімейної взаємодії; запобігання соціальному виключенню неповної сім'ї.

Контент соціально-педагогічної програми «СИЛА - РАЗОМ» узгоджується з річним планом роботи педагога соціального, представленого у розділі 2.2.. У тексті магістерської роботи прописуємо соціально-педагогічні активності: діагностичний інструмент, вправи з формування життєстійкості, заняття, тренінги та інші форми й методи роботи соціального педагога, а в реальній ситуації, доповнюється запланованими видами роботи. Все це визначить методичне наповнення програми. Опишемо контент соціально - педагогічної програми з формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах соціальної нестабільності.

Зустріч 1. "Рівень життєстійкості родини"

Мета: Визначення потреб сім'ї, психосоціальна оцінка здатності до подолання проблем, визначення рівня життєстійкості

Завдання діагностики: Оцінити рівень соціальної стабільності неповної сім'ї в умовах кризи, визначити її сильні та слабкі сторони, рівень доступу до соціальної підтримки та здатність до активізації внутрішніх ресурсів.

Інструменти: методика "Рівень життєстійкості родини", анкета «Соціальна стабільність сім'ї», опитувальник «Дерево життя».

Методика "Рівень життєстійкості родини"

Інструкція: Оцініть твердження від 1 (ніколи) до 5 (завжди):

Твердження **1–5**

У нашій сім'ї ми підтримуємо одне одного

Твердження **1–5**

Я знаю, до кого звернутися у складній ситуації

Ми можемо адаптуватися до змін

У мене є навички вирішення проблем

Я відчуваю емоційну стійкість

Інтерпретація:

- Високий рівень життестійкості - 20–25:
- Середній рівень життестійкості - 15–19:
- Потреба в додатковій підтримці - <15

Анкета «Соціальна стабільність сім'ї»

Інструкція: Дайте чесні відповіді на питання анкети, що допоможе проаналізувати соціальну стабільність сім'ї, труднощі, захищеність та ресурси:

1. Загальна інформація про сім'ю (кількість членів, вік дітей, статус зайнятості).
2. Рівень економічної стабільності (доходи, допомога, витрати).
3. Соціальні зв'язки (підтримка родичів, друзів, громади).
4. Емоційно-психологічний стан (самопочуття, стресостійкість).
5. Доступ до ресурсів (соціальні послуги, освіта, медицина).
6. Відкриті питання — бачення майбутнього, відчуття безпеки, потреби.

Опитувальник «Дерево життя»

Інструкція: Зобразіть своє життя у вигляді дерева. Це допоможе краще побачити, що Вас підтримує, що є Вашими сильними сторонами, та які є джерела надії у складні часи.

- **Коріння** – Ваше походження: сім'я, традиції, цінності, освіта.
- **Стовбур** – Ваші головні життєві опори: що дає сили зараз.
- **Гілки** – Ваші цілі, мрії, прагнення.
- **Листя** – Люди, які Вас підтримують.

- **Плоди** – Ваші досягнення, якими Ви пишаєтесь.

Буря (за бажанням) – труднощі, які Ви долали або долаєте

Отже, результати опрацювання діагностики, аналіз соціального паспорту, карти потреб сім'ї дозволять сформувавши зміст індивідуального плану підтримки конкретної родини в соціальному, освітньому, емоційному контекстах.

Зустріч 2. «Життєстійкість: що це?»

Мета: виявити сильні та слабкі сторони в житті родини, побудова довіри сім'ї до фахівців, залучення до участі, допомога батькам усвідомити власні внутрішні ресурси та навчитися їх активізувати; розвиток життєстійкості.

Інструменти: міні-лекція, ресурсні вправи, домашнє завдання.

Міні-лекція «Що таке життєстійкість»

Ресурсна вправа «Колесо життєстійкості»

Інструкція: Колесо розбите на 6 секторів: здоров'я, підтримка, фінанси, дозвілля, емоції, самооцінка. Батьки оцінюють від 1 до 10; аналізують, що "просідає", пишуть, що допомагає їм залишатися сильними у складні моменти, планують дії для покращення.

Ресурсна вправа: "Мій ресурсний кошик",

Інструкція: Батьки пишуть, що допомагає їм залишатися сильними у складні моменти.

Групове обговорення: як передавати ці ресурси дитині.

Домашнє завдання: щоденник подяки на 7 днів.

Зустріч 3. "Моя роль у стійкості сім'ї"

Мета заняття: усвідомити значущість батьківської ролі у формуванні життєстійкості родини; визначити внутрішні та зовнішні ресурси сім'ї; активізувати відчуття відповідальності, віри у власні сили та здатність впливати на стабільність родини.

Інструменти: бесіда, вправа «Рюкзак сили сім'ї» індивідуальне планування роботи з неповною сім'єю

Міні-бесіда: «Що для мене означає бути опорою для своєї сім'ї?»

1. Поняття «життєстійка родина»
2. Ресурси родини: емоційна згуртованість, підтримка, адаптивність до змін.

Вправа: "Рюкзак сили сім'ї"

Матеріали: Зображення або шаблон рюкзака (можна роздрукувати або намалювати на аркуші формату А4); Кольорові маркери або стікери; Картки з підказками («досвід», «люди», «звички», «віра», «любов», «жарти», тощо – за бажанням).

Інструкція Уявіть, що ваша сім'я вирушає в подорож непростим маршрутом – це життєвий шлях, де є труднощі, втрати, нові виклики. Щоб подолати шлях, вам потрібен **рюкзак сили** – те, що допомагає вам і вашій дитині йти далі. 2. Намалюйте або заповніть свій "рюкзак сили", вписуючи або вклеюючи у нього ті речі, які допомагають вам залишатися сильними, згуртованими, живими, незламними. Наприклад: **Люди, на яких я можу покластися** (друзі, сусіди, вчителі, родичі)

- **Цінності, які тримаю в родині** (підтримка, чесність, любов, повага)
- **Мої власні якості** (терпіння, гумор, вміння знайти вихід)
- **Сімейні ритуали** (вечеря разом, спільні фільми, молитва, жарти перед сном)
- **Мотивація** ("Моя дитина – мій сенс", "Я знаю, заради чого стараюся")

Варіанти прикладів від імені батьків:

- "Я вкладаю в рюкзак силу, бо я вже пережила втрату дому і змогла вистояти заради доньки."
- "Там є мої щоденніобійми з сином. Це як броня."
- "Я поклала туди свій досвід – бо я знаю, що вже проходив через важке й піднімався."
- "Моя віра, молитва — це мій емоційний кисень. Я передаю це синові, коли він розгублений."

Обговорення (групове або в парах):

- Що стало несподіваним ресурсом?
- Який із "предметів" у рюкзаку ви передасте своїй дитині?

- Чого ще не вистачає і як це можна здобути?

Міні-обговорення: «Що допомагає нашій родині вистояти, коли важко?»

Складання міні-плану: «Що я можу зробити для підсилення стійкості моєї родини?»

Рефлексія: «Що сьогодні змінилося у моєму погляді на себе як на батька/матір?»

Домашнє завдання: *продовжити наповнювати «рюкзак сили» вдома разом з дитиною*

Отже, дане заняття допомагає батькам усвідомити, які ресурси вже є в їхній родині, що підтримує її в кризах, а також посилити віру у власну здатність створювати стійке сімейне середовище, формувати стійку родину як ресурс.

ЗУСТРІЧ 4. "Мости довіри між поколіннями"

Мета заняття: сприяти усвідомленню важливості довіри між членами родини різних поколінь (батьки, діти, бабусі/дідусі); визначити бар'єри у спілкуванні між поколіннями та способи їх подолання; розвинути навички емоційно - відкритої комунікації, слухання та підтримки.

Інструменти: міні-обговорення: «Що таке довіра в родині? Чи завжди вона є між поколіннями?», вправи, рефлексія, домашнє завдання

Міні-бесіда: "Міст довіри": кожен член сім'ї будує міст до іншого – словами, діями, розумінням.

Вправа: «Довіра в долонях»

Хід вправи:

1. Учасники отримують аркуші А4 і обводять контур власної долоні.
2. У кожному пальці записують відповіді:
 - Хто мене підтримував у дитинстві?
 - Кому я довіряю зараз?
 - Кому я хочу довіряти більше?
 - Що я роблю для підтримки інших?

- Як я хочу, щоб мене підтримували?
- 3. У центрі долоні – написати одне слово, яке символізує **вашу опору в житті** (напр.: "любов", "мати", "пам'ять", "молитва", "син").
- 4. За бажанням — поділитися з групою (або в парах).

Рефлексія: Чи є у вашому житті підтримка між поколіннями?

- Що заважає просити допомоги або говорити про довіру?
- Чи я можу бути «опорою» для наступного покоління?

Вправа: «Мій лист до майбутнього покоління»

Хід вправи:

1. Учасники отримують аркуші або конверти з написом «**У майбутнє**».
2. Пишуть **лист до своєї дитини або онука**, у якому відповідають на запитання:
 - Що я хочу, щоб ти пам'ятав(ла) завжди?
 - Що мене вчило бути сильним/сильною?
 - Як я справлявся зі складнощами?
 - Які слова підтримки передаю тобі?
 - Що є справжньою силою нашої родини?

Листи складаються в конверт, їх можна забрати з собою, подарувати дитині або залишити собі на пам'ять.

Обговорення (за бажанням):

- Як змінилось ваше бачення себе як батька/матері?
- Чи відчуваєте ви зв'язок із поколіннями вашої родини?
- Що цінного з досвіду своїх батьків ви хочете передати дітям?

Рефлексія: *«Що я можу змінити у своїй поведінці, щоб міст довіри в нашій сім'ї був міцнішим?»*

Домашнє завдання: зробити "жест довіри" по відношенню до дитини/батьків/бабусі/дідуся.

Отже, довіра — це не автоматична якість у родині, а щоденна дія. Будуючи мости розуміння між поколіннями, ми не лише підтримуємо дітей, а й загоюємо власні внутрішні "тріщини". Спадковість любові та сили – це те, що робить сім'ю життєстійкою навіть у найважчі часи.

ЗУСТРІЧ 5. "Я бачу тебе сильним / сильною"

Мета заняття: усвідомити внутрішню силу та особисті ресурси дитини; підвищити самооцінку, емоційну стійкість; закріпити позитивну Я-концепцію; підвести емоційний підсумок участі у програмі підтримки.

Інструменти: ресурсні вправи

Вправа: "Мій СуперСимвол сили"

Мета: усвідомлення дитиною своїх унікальних якостей та візуалізація «внутрішнього героя», який допомагає справлятися із труднощами.

Хід вправи: 1. Запропонувати дітям уявити, що в них є внутрішній супергерой — не вигаданий, а такий, який уособлює їхню справжню силу: сміливість, доброту, витримку, креативність.

2. Завдання намалювати символ цього героя (образ, знак, кольори, емблему).

3. Допомогти кожному описати свого героя словами:

- «Моя сила – це...»

- «Я можу допомагати собі, коли...»

- «Я впорався з... і став(ла) сильнішим/сильнішою, бо...»

Форма зворотного зв'язку: Кожна дитина коротко презентує свій символ, отримує підтримувальний коментар від групи.

Вправа: "Скрина ресурсів"

Мета: навчити дитину бачити ресурси навколо себе (люди, спогади, навички, звички), що допомагають бути життєстійкою.

Хід вправи:

1. Роздати дітям шаблони у вигляді скрині або коробки (можна намалювати самостійно).
2. Запропонувати написати/намалювати :
 - 3 речі або спогади, які надають сили;
 - 3 людини, які підтримують;
 - 3 речі, які вони вміють добре робити;
 - 1 мрію, яка дає їм енергію на майбутнє.

3. Обговорити: *«Що з цієї скрині ти можеш використовувати, коли тобі сумно або страшно?»*
4. Дитина створює свою особисту **“ресурсну коробку”**, яка є символом сили, що залишається з нею після завершення програми.
5. Підсумок заняття:
 - Кожна дитина отримує сертифікат або наліпку *«Я – ресурсна дитина»*;
 - Обмін словами підтримки в колі: *«Я бачу тебе сильним, бо...»*;
 - Запрошення: *«У найважчий день згадай, що ти був сильним уже не раз. І ще будеш!»*

Наступна зустріч з неповними сім'ями є підсумком впровадження соціально-педагогічної програми і рекомендовано провести вихідне оцінювання, використовуючи анкету для учасників тренінгу (додаток А)

ЗУСТРІЧ 6.ТРЕНІНГ «ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ У ДІЇ»

(підсумкова зустріч)

Мета тренінгу:

Підвищення рівня життєстійкості батьків у неповних сім'ях шляхом розвитку емоційної стабільності, саморегуляції, навичок подолання стресу та ефективного батьківства.

Завдання тренінгу:

1. Закріпити поняття життєстійкості та її компоненти.
2. Сприяти усвідомленню власних ресурсів та сильних сторін.
3. Розвивати навички саморегуляції та стресостійкості.
4. Підвищити рівень психологічної готовності до викликів, пов'язаних з вихованням у неповній сім'ї.
5. Створити підтримувальне середовище для взаємообміну досвідом.

Вступ. Що таке життєстійкість?

- Знайомство. Очікування учасників.
- Визначення життєстійкості: поняття, компоненти (оптимізм, самоконтроль, гнучкість, підтримка тощо).
- Особливості життєстійкості в контексті неповної сім'ї.

- Вправа: «Моя історія сили» (ділення досвідом, коли вдалося подолати труднощі).
- Рефлексія.

Дискусія. Батьківство в умовах неповної сім'ї

- Виклики батьків-одинаків: провина, перевантаження, баланс ролей.
- Практика усвідомленого батьківства.
- Побудова довіри з дитиною.
- Вправа: «Я як батько/мати – що хочу передати дитині».
- Техніка «3 добрі речі»: фокус на позитив у щоденній взаємодії.

Вправа. Емоційна саморегуляція та усвідомлення себе

- Робота з емоціями: як розпізнати, прийняти й прожити свої почуття.
- Практика майндфулнес: техніки «заземлення», дихання.
- Вправа: «Емоційний щоденник».
- Модель «СОС»: стоп – осмислення – стратегія.
- Вправа: «Мій емоційний ресурс».

Техніка. Стресостійкість: як справлятися з життєвими труднощами

- Джерела стресу у батьків-одинаків.
- Механізми подолання стресу (копінг-стратегії).
- Вправа: «Карта мого стресу» та «Карта ресурсів».
- Практика: «Що в моїй зоні контролю?»

Вправа. Соціальна підтримка та комунікація

- Роль підтримки: внутрішнє коло та зовнішнє середовище.
- Розбудова системи підтримки (родичі, друзі, спеціалісти).
- Асертивна комунікація: як просити про допомогу.
- Вправа: «Мій ресурсний банк» (створення індивідуальної мапи підтримки).
- Групове обговорення: досвід самотності й підтримки.
- **Підсумок. План життєстійкості**
- Вправа: «Мій план життєстійкості» (на основі 5 занять).
- Колаж/модель «Я сильний(-а)» – творча рефлексія.

- Зворотний зв'язок, анкета оцінювання тренінгу.
- Завершальне коло підтримки: «Що беру з собою».

Питання зворотнього зв'язку після програми

1. Що стало найкориснішим для Вас?
2. Які труднощі вдалося подолати?
3. Які теми Ви хотіли би опрацювати глибше?
4. Як змінились Ваші взаємини з дитиною або іншими близькими людьми?

Висновок. Отже, соціально-педагогічна програма «СИЛА РАЗОМ: формування життєстійкості неповної сім'ї» є ефективним інструментом для усвідомлення слабих і сильних сторін батьків, визначення та активації сімейних ресурсів життєстійкості, формування практичних інструментів подолання стресів, соціальних викликів, зміцнення психосоціальної стабільності сім'ї.

Контент програми, запропоновані методи та форми спрямовано на формування мотивації до життєстійкості, підвищення рівня життєстійкості неповних сімей, внутрішніх ресурсів родин та комунікативних навичках, готовності до змін та особистісного зростання сім'ї, бажання розвиватися, а не "виживати"; впевненість, що навіть неповна сім'я – це повноцінне джерело сили, якщо в ній є любов, підтримка і віра одне в одного.

2.2. Практичні інструменти з формування життєстійкості неповних сімей: планування, документація

У сучасному українському суспільстві кількість неповних сімей постійно зростає внаслідок соціально-економічних, демографічних, військових та міграційних факторів. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування життєстійкості — здатності протистояти труднощам, адаптуватися до змін і зберігати психологічне здоров'я. Такі родини часто стикаються з труднощами матеріального забезпечення, виховання дітей, нестачею емоційної підтримки, а також з психологічним навантаженням на одного з батьків, з високим рівнем психоемоційної, соціальної та економічної вразливості.

Надзвичайно важливою є цілеспрямована методична робота соціального педагога, спрямована на формування життєстійкості сім'ї як здатності ефективно долати труднощі, підтримувати психоемоційний баланс та адаптуватися до змін. Рівень методичної підготовки учителів, соціальних педагогів є необхідною умовою системної підтримки неповної сім'ї, що передбачає впровадження практичних інструментів комплексної соціально-психологічної підтримки неповних сімей шляхом розвитку їх життєстійкості, підвищення ресурсності батьків та дітей, індивідуального та групового консультування, реалізації профілактичних програм, тренінгів розвитку емоційного інтелекту, саморегуляції та навичок позитивної взаємодії в сім'ї. Також важливим аспектом є міжвідомча співпраця з психологами, школами, службами у справах дітей, що дозволяє створити комплексну систему підтримки [25].

На основі узагальнення опрацьованого наукового матеріалу та професійного досвіду розроблено пакет практичних інструментів підвищення ефективності професійної діяльності педагога соціального в контексті формування життєстійкості/стресостійкості неповної сім'ї (сім'ї групи

ризик), які можуть бути впроваджені у контент роботи соціального педагога, психологічної служби закладу освіти.

У цьому розділі презентуємо інструменти з метою збереження ресурсних можливостей соціального педагога, покращення роботи, її систематизації та методичного оформлення на сучасних підходах, а також як одну з форм обов'язкового підвищення кваліфікації фахівця:

- річний план роботи педагога соціального з формування життєстійкості /стресостійкості неповної сім'ї (сім'ї групи ризику);
- індивідуальний маршрут формування життєстійкості неповної сім'ї;
- структура методичного семінара «Формування життєстійкості неповної сім'ї: роль педагога соціального»;
- форми (шаблони) документації соціального педагога з теми формування життєстійкості неповної сім'ї (сім'ї групи ризику).

Представимо інструменти для соціального педагога та фахівців, які працюють з сім'єю в контексті мінімізації ознак соціального неблагополуччя та формування життєстійкості з урахуванням ситуації можливого переміщення, небезпеки та загрози з боку воєнних подій, дистанційного формату навчання дітей, невеликої частки часу, який батько/мати/опікун може затратити на комунікацію зі школою, фахівцями, які ведуть супровід сімей СЖО. Тому рекомендації мають сконцентрований, лаконічний, конкретний зміст із урахуванням економії часу, ресурсів соціального педагога на реалізацію (формат - таблиці).

Планування соціально-педагогічної підтримки неповної сім'ї.

Методичною та практичною основою для організації ефективної роботи соціального педагога в умовах воєнного стану та дистанційного навчання дітей з формування життєстійкості неповної сім'ї (сім'ї групи ризику) є річний план.

Річний план роботи соціального педагога є стратегічним документом, що визначає послідовні, цілеспрямовані та узгоджені дії фахівця у підтримці неповних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Його

значення полягає в тому, що він дозволяє системно організувати допомогу з урахуванням потреб кожної родини, забезпечити безперервність соціально-педагогічного супроводу та інтегрувати різні форми роботи – діагностичну, консультативну, профілактичну й розвивальну [25, М. 113-118].

Особливу цінність план має в умовах кризи (війни, внутрішнього переміщення, цифровізації освіти), коли родини стикаються з посиленими емоційними та соціальними навантаженнями. Завдяки чіткому плануванню, соціальний педагог може своєчасно виявляти проблеми, координувати дії з психологічною службою школи, залучати ресурси громади та організувати підтримку не лише для дитини, а й для її батьків.

У рекомендованому прикладі річного плану роботи соціального педагога враховано також впровадження соціально-педагогічної програми «СИЛА РАЗОМ».

Таким чином, річний план виступає не лише як інструмент фахової діяльності, а й як засіб зміцнення життєстійкості сім'ї, формування позитивного освітнього середовища та зниження ризику соціального відчуження сім'ї та дитини (таблиця 2.1.)

Табл.2.1.

Річний план педагога соціального з формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах воєнного стану та дистанційного навчання

Місяць	Заходи	Очікуваний результат
Вересень	Аналіз соціального паспорту школи- Визначення неповних сімей- Анкетування батьків (життєстійкість, потреби)- Індивідуальні зустрічі з батьками- Планування роботи з класними керівниками	Сформовано групу сімей для участі в програмі; створено карту потреб
Жовтень	Старт програми "СИЛА РАЗОМ"- Групове заняття з батьками: "Життєстійкість: що це?"- Вправа "Колесо життєстійкості"- Взаємодія з психологом (планування супроводу дітей)	Підвищення обізнаності батьків; початок групової роботи
Листопад	Індивідуальне консультування: "Моя роль у стійкості дитини" Робота з дітьми: вправа "Рюкзак сили"- Включення батьків до заходів до Дня Гідності	Посилення взаємодії дитини з батьком/матір'ю; налагодження комунікації

Грудень	Родинний захід: "Підтримка та самоцінність" (свято, майстерка) Координація з психологом (аналіз випадків зростання тривожності) Перевірка динаміки учасників	Створення безпечного емоційного середовища в школі
Січень	Рефлексійна сесія з батьками- Аналіз проміжних результатів- Оновлення індивідуальних карт підтримки- Тематична виставка "Сімейна сила"	Усвідомлення змін, корекція цілей
Лютий	Практикум: "Розв'язання конфліктів без втрат"- Групова консультація: як підтримати дитину у навчанні- Проведення акції "Теплі слова – дітям"	Поліпшення емоційного клімату в сім'ї; підтримка мотивації до навчання
Березень	Майстерня: "Мости довіри між поколіннями"- Залучення бабусь/дідусів до діалогу- Інтерактивна лекція з юристом (права дитини, аліменти, соціальний захист)	Розширення кола підтримки родини
Квітень	Ресурсне заняття: "Я бачу себе сильним/сильною" Робота з дітьми: "Я – ресурсна дитина"- Презентація сімейних мініпроектів (відео, малюнки, історії)	Підвищення самооцінки, публічне визнання зусиль сімей
Травень	Тренінг: «Життєстійкість у дії» Підсумкове заняття з батьками- Свято "Сила родини – сила школи"- Вручення сертифікатів учасникам	Оцінка результатів програми; подальше планування
Червень	Звітність- Формування рекомендацій до освітньої програми- Підготовка публікацій у методичний вісник- Обмін досвідом з іншими ЗЗСО (за потреби)	Підсумки року, поширення практики

Наступним методичним інструментом для професійної діяльності соціального педагога в ракурсі формування життєстійкості неповної сім'ї є **індивідуальний маршрут формування життєстійкості сім'ї**

Розробка та впровадження індивідуального маршруту формування життєстійкості сім'ї має за мету:

- підвищення потенціалу сім'ї через інформаційну, психологічну, емоційну та соціальну складові з урахуванням індивідуальних особливостей сім'ї:
- зменшення тривожності та емоційного виснаження батьків;
- надання практичних інструментів для адаптації до нових умов;

- посилення батьківської компетентності у питаннях збереження та зміцнення сім'ї (таблиця 2.2.).

Табл.2.2.

Індивідуальний маршрут формування життєстійкості батьків (для неповної сім'ї)

1. Оцінка потреб сім'ї (етап вхідної діагностики)

Напрямок	Форми оцінки	Відповідальні особи
Психоемоційний стан батька/матері	Бесіда з урахуванням фактору самотійного батьківства, анкета вигорання	Практичний психолог
Рівень обізнаності щодо інвалідності дитини	Опитувальник, бесіда	Асистент вчителя, психолог
Наявність підтримки від родини чи громади	Соціальна карта, інтерв'ю, запит на зовнішні ресурси	Соціальний педагог
Рівень залучення до шкільного життя	Бесіда про бар'єри участі (робота, час), анкетування	Класний керівник

2. Напрями та форми підтримки

Напрямок підтримки	Форми реалізації	Частота	Відповідальні
Психологічна підтримка	Індивідуальні сесії з акцентом на самотнє батьківство, групи взаємопідтримки	2 рази на місяць	Практичний психолог
Інформаційна підтримка	Тематичні семінари: «Підтримка для самотнього батька/матері», консультації ІРЦ	1 раз на місяць	Асистент, фахівці ІРЦ
Соціальна підтримка	Спілкування з іншими неповними родинами, залучення до шкільних заходів	Постійно	Класний керівник, соц. педагог
Організаційна допомога	Допомога з оформленням пільг, гуманітарної допомоги, доступ до НУО	За потребою	Соц. працівник, волонтери, НУО

3. Конкретні заходи для підтримки життєстійкості

Захід	Очікуваний результат	Час проведення
Психотренінг: «Один на один, але не один — як зберегти ресурс»	Зменшення стресу, розвиток навичок самодопомоги	3 тиждень програми
Група підтримки для самотійних батьків «Однаково сильні»	Обмін досвідом, зниження емоційної ізоляції	Щомісяця
Інформаційний буклет «Допомога для неповної родини: пільги, сервіси, НУО»	Обізнаність щодо прав і можливостей	Одноразово
День шкільної єдності: майстерка/гра з дитиною і вчителем	Формування довіри до школи, створення спільного простору	Раз на чверть

4. Моніторинг результатів

Критерій оцінювання	Інструменти оцінки	Частота збору даних
Психоемоційний стан батька/матері	Анкетування, спостереження	До/після заходів
Участь у житті школи	Реєстрація подій, коротке інтерв'ю	Щоквартально
Інформованість про можливості	Тест/анкетування після семінарів	Після кожного заходу

5. Очікувані результати реалізації індивідуального маршруту неповної сім'ї

- Зниження емоційного навантаження батька/матері;
- Формування психологічної стійкості у складних умовах самотійного виховання;
- Залучення родини до партнерства зі школою;
- Доступ до адресної інформаційної та гуманітарної підтримки;
- Розвиток внутрішніх ресурсів та соціальних зв'язків.

Наступним інструментом є розробка методичного семінару «Формування життєстійкості неповної сім'ї: роль педагога соціального» (у рамках підвищення кваліфікації)

Сучасна соціальна реальність постійно змінюється, висуваючи нові виклики перед системою освіти, особливо в роботі з уразливими категоріями населення — неповними сім'ями, ВПО, дітьми з особливими освітніми потребами. Соціальний педагог виконує важливу місію – налагодження зв'язку між родиною, школою та соціальними службами. Для ефективного виконання цієї функції необхідне систематичне оновлення знань та розвиток професійних компетентностей.

Підвищення кваліфікації дозволяє соціальному педагогу:

- володіти актуальною інформацією щодо законодавства, прав сім'ї, дітей, пілг для родин;
- оволодівати сучасними методами соціально-педагогічної роботи (техніки фасилітації, мотиваційне консультування, кризове втручання);
- забезпечувати індивідуальний підхід до сімей з різним соціальним запитом;
- ефективно працювати в команді психолого-педагогічного супроводу.

Крім того, підвищення кваліфікації є обов'язковим компонентом професійного зростання та критерієм атестації педагога. Безперервний розвиток – це запорука не лише якісної допомоги сім'ям, а й збереження професійної життєстійкості самого фахівця. [25, М. 119-125].

В умовах дистанційного підвищення кваліфікації соціального педагога рекомендуємо розробити інваріант методичного семінару з формування життєстійкості неповної сім'ї за наступною структурою:

Методичний семінар

«Формування життєстійкості неповної сім'ї: роль педагога соціального»

Зміст з короткими коментарями

- 1. ВСТУП** У сучасних умовах зростає кількість сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, неповних сімей (групи ризику). Це потребує посиленої соціально-психологічної підтримки, зокрема з боку соціального педагога. Метою посібника є надати алгоритми, форми та інструменти підтримки життєстійкості таких родин.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї Розглянути наступні питання: Життєстійкість (ресилієнс) як здатність зберігати функціональність в умовах стресу; соціальні ризики неповної сім'ї: обмежені ресурси, висока втомлюваність, ризики емоційного вигорання; фактори життєстійкості: внутрішні ресурси батька/матері\опікун: підтримка, довіра до системи.

3. РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА: Формування індивідуального маршруту підтримки неповної сім'ї; сприяння залученню до шкільного життя, комунікації з іншими батьками; надання інформації про ресурси підтримки.

4. АЛГОРИТМ РОБОТИ З НЕПОВНОЮ СІМ'ЄЮ: Первинна діагностика ситуації сім'ї; визначення ресурсів і потреб; розробка індивідуального маршруту життєстійкості (ІМЖ); впровадження заходів підтримки; регулярний моніторинг та корекція програми методичного посібника.

5. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ МАРШРУТ ПІДТРИМКИ (представлений зразок вище).

6. ПРАКТИЧНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ

Табл. 2.3.

Метод	Опис
Бесіда / консультація	Індивідуальна робота з батьком/матір'ю
Соціальна карта сім'ї	Виявлення зв'язків, підтримки, бар'єрів
Групи підтримки	Формування середовища взаємодопомоги
Інформаційний супровід	Поширення буклетів, запрошення на семінари
Посередництво	Налагодження комунікації між сім'єю та шкільною командою

Документація соціального педагога з формування життєстійкості неповної сім'ї як інструмент фахової діяльності

Соціальний педагог є важливою ланкою в системі підтримки учнів, родин та освітнього середовища. Одним із ключових напрямів його професійної діяльності є ведення обліково-аналітичної документації, що

забезпечує системність і правову обґрунтованість роботи. Проте в цій сфері фахівець часто стикається з низкою **типових проблем**:

1. **Неврегульованість та перевантаження**: у багатьох закладах освіти відсутній єдиний уніфікований перелік документації. Соціальний педагог змушений вести надмірну кількість журналів, звітів, планів, що відволікає від безпосередньої роботи з учнями та родинами.

2. **Брак часу**: поєднання роботи з великою кількістю учасників освітнього процесу (учні, батьки, педагоги, служби), різних форматів роботи призводить до дефіциту часу на повноцінне оформлення документації.

3. **Невпорядкованість форм звітності**: відсутність чітких шаблонів або дублювання інформації у різних формах створює додаткове навантаження.

4. **Недостатня підготовка**: деякі фахівці не мають достатнього рівня володіння цифровими інструментами або не отримали спеціального навчання з ведення професійної документації.

5. **Низька мотивація та формалізація**: через брак зворотного зв'язку та визнання важливості документаційної роботи у деяких педагогів формується сприйняття документації як формальної «звітності заради звітності».

Вважаємо за потрібне допомогти соціальному педагогу навчитися працювати з документацією в руслі теми нашого дослідження: формування життєстійкості неповної сім'ї як одного з напрямів професійної діяльності соціального педагога.

У процесі ведення відповідної документації у соціального педагога формуються відповідні **компетентності**:

- вміння на правових засадах обґрунтувати діяльність: документація фіксує зміст роботи, захищає соціального педагога у спірних ситуаціях, підтверджує виконання професійних функцій;

- здатність до безперервності супроводу: у разі зміни спеціаліста документація гарантує спадкоємність підтримки;

- вміння планування та прогнозування: записи допомагають системно й виважено підходити до вибору форм і методів впливу;

- здатність до міжвідомчої взаємодії: грамотна документація забезпечує якісну комунікацію з психологами, службами у справах дітей тощо;
- навички аналітичної діяльності дозволяють відстежити динаміку роботи з конкретною сім'єю, учнем, групою.

Отже, незважаючи на труднощі, документація є невід'ємною частиною професійної відповідальності соціального педагога. Її ефективне ведення не лише формалізує діяльність, а й підвищує її результативність, забезпечує захист як учасників освітнього процесу, так і самого фахівця. Упорядкування, цифровізація та навчання з оформлення документації — актуальні кроки для зменшення навантаження та підвищення якості соціально-педагогічної роботи.

У контексті індивідуального плану соціально-педагогічного супроводу неповної сім'ї з метою формування життєстійкості пропонуємо освоїти ведення наступної документації, реалізуючи важливі завдання:

- виявити індивідуальні потреби неповної сім'ї
- забезпечити психоемоційну, інформаційну, соціальну та організаційну підтримку;
- налагодити партнерську взаємодію «сім'я – школа – служби підтримки»;
- сприяти підвищенню життєвих ресурсів батьків (опікунів);
- моніторинг динаміки змін у життєстійкості родини.

- Табл.2.4.

Структурований зміст документації (у форматі таблиці):

Розділ	Опис / Форми реалізації
1. Діагностика ситуації сім'ї	Соціальна карта сім'ї Анкета оцінки стресу та вигорання Бесіда з єдиним батьком/матір'ю/опікуном
2. Визначення потреб і ресурсів	Виявлення зовнішніх та внутрішніх ресурсів Визначення бар'єрів до участі в житті школи
3. План підтримки (ІМП)	Визначення напрямів (психоемоційна, соціальна, інформаційна, організаційна підтримка) Формування заходів

4. Реалізація заходів	Проведення тренінгів, консультацій, груп взаємопідтримки Поширення інформаційних буклетів
5. Взаємодія з іншими фахівцями	Співпраця з психологом, асистентом учителя, ІРЦ, службою у справах дітей
6. Моніторинг і оцінювання	Самооцінка батьків Анкети, відгуки Журнал заходів
7. Підбиття підсумків	Аналіз результатів Корекція маршруту за потребою

Для ведення роботи соціального педагога з неповною сім'єю знадобиться наступна документація (таблиці 2.5. -2.9.), а також шаблони документації у додатках А, Б, В, Г,Д)

Табл.2.5

1. Індивідуальна карта підтримки родини

ПІБ батьків	Дата	Проблематика	Форми допомоги	Відповідальний	Коментар
		емоційна / соціальна / освітня	заняття / консультація / супровід	психолог / соц. педагог	

Табл.2.6

2. Протокол заняття з батьками

Дата	Тема	Кількість учасників	Мета	Форми роботи	Результати
				гра / дискусія / тренінг	коротко

3. Індивідуальний план соціального супроводу дитини з неповної сім'ї

ПІБ дитини: _____

Клас: _____

Соціальний педагог: _____

Дата початку супроводу: _____

Проблеми: низька мотивація до навчання; ознаки тривожності; відсутність підтримки зі сторони дорослих.

Мета: підвищення емоційної стабільності; сприяння включенню в освітній процес; залучення батьків до виховного процесу.

Заходи:

№	Захід	Відповідальний	Термін
1	Психологічна консультація дитини	Шкільний психолог	10.09.2025
2	Зустріч із батьком/матір'ю	Соціальний педагог	12.09.2025
3	Включення в гурток «Дитячий простір онлайн»	Класний керівник	Вересень 2025
4	Контроль навчального прогресу	Класний керівник	Постійно

Дата перегляду плану: _____

Підпис соціального педагога: _____

Табл.2.7

4. Журнал соціально - психологічного супроводу дитини

ПІБ дитини	Клас	Дата	Вид зустрічі	Проблематика	Рекомендації

Табл.2.8

5. Типові заходи у рамках індивідуального плану (фрагмент)

Захід	Очікуваний ефект	Частота / термін
Психотренінг «Один на один, але не один»	Зменшення рівня стресу	3 тиждень після старту
Група підтримки для самостійних батьків	Взаємна підтримка, емоційне розвантаження	Щомісяця
Інформаційний буклет	Ознайомлення з пільгами, правами, НУО	Одноразово

День спільної дії	Посилення зв'язку сім'ї з шкільною спільнотою	Раз на чверть
-------------------	---	---------------

Табл.2.9

6. Картка оцінювання результативності

Критерій	Метод збору даних	Частота
Покращення емоційного стану	Анкета, бесіда	До/після заходів
Залучення до шкільного життя	Журнал участі, відгуки педагогів	Щоквартально
Інформованість про ресурси	Мікротест, зворотний зв'язок	Після консультацій

Отже, документація соціального педагога щодо формування життєстійкості неповної сім'ї є ключовим інструментом системної та цілеспрямованої підтримки родин, що перебувають у вразливому становищі. Завдяки індивідуалізованому підходу, постійному моніторингу та міжвідомчій взаємодії соціальний педагог: активізує ресурси родини; сприяє зменшенню емоційного навантаження; підвищує якість взаємодії «сім'я – школа»; зміцнює довіру до освітнього та соціального простору. Цей підхід забезпечує довготривалу підтримку та дозволяє сім'ї самостійно долати труднощі в подальшому.

Підводячи висновки другого розділу магістерського дослідження констатуємо наступне. Поставлені завдання виконано:

- розроблено соціально-педагогічну програму із формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах соціальної нестабільності;
- сформовано комплект практичних інструментів щодо формування ресурсів життєстійкості неповної сім'ї як засобу не потрапляння в групу ризику.

Програма "СИЛА РАЗОМ" спрямована на підвищення рівня життєстійкості неповних сімей, активізацію внутрішніх ресурсів родини, зміцнення психосоціальної стабільності дитини у шкільному середовищі та в цілому, готовність сім'ї до змін та особистісного зростання.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Аналіз практичного досвіду та розробка соціально-педагогічних підходів до формування життєстійкості неповної сім'ї в умовах соціальної нестабільності дозволили зробити низку узагальнень і висновків.

1. Доведено, що життєстійкість неповної сім'ї виступає важливим ресурсом для подолання кризових ситуацій, збереження внутрішньої цілісності та профілактики розвитку деструктивної моделі "сім'ї групи ризику". У процесі соціально-педагогічної роботи життєстійкість визначається як здатність родини протистояти ризикам середовища, адаптуватися до змін, використовувати як внутрішні, так і зовнішні ресурси для подолання труднощів.

2. Розроблена соціально-педагогічна програма з формування життєстійкості неповної сім'ї є системним інструментом підтримки, що базується на принципах доступності, цілеспрямованості, індивідуального підходу, активного залучення учасників до змін. Вона включає етапи діагностики, планування, реалізації та оцінки результатів, а також використовує комплекс заходів, спрямованих на підвищення психологічної компетентності, розвиток навичок саморегуляції, комунікації, самодопомоги.

3. Зазначено, що програма сприяє зниженню ризику формування соціальної залежності, розширює межі соціального спілкування, сприяє формуванню відповідального батьківства. У практичному вимірі це забезпечує зниження вірогідності виникнення негативних сценаріїв розвитку сім'ї в умовах нестабільності.

4. Констатовано, що важливу роль у реалізації програми відіграють практичні інструменти соціально-педагогічної роботи — індивідуальні та групові консультації, кейс-менеджмент, тренінги, інформаційно-просвітницька діяльність, супровід і наставництво. Усі вони передбачають активну

співпрацю з батьками та дітьми, мотивацію до змін, побудову довірливих взаємин між фахівцем і сім'єю.

5. Важливою складовою соціально-педагогічного супроводу є планування та ведення відповідної документації, яка дозволяє відстежувати динаміку змін, вчасно коригувати цілі й методи роботи. У процесі впровадження програми використовуються індивідуальні плани розвитку сім'ї, карти оцінювання життєстійкості, щоденники взаємодії та зворотного зв'язку, що дозволяє забезпечити цілеспрямованість і моніторинг ефективності.

6. Прогнозуємо, що досвід впровадження програми в умовах соціальної нестабільності сприятиме формуванню життєстійкості навіть у сім'ях із обмеженими ресурсами за умови ефективного кейс-менеджменту, діалогу з фахівцями та формування атмосфери довіри.

7. Вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність із формування життєстійкості неповної сім'ї є перспективним напрямом профілактики ризикової поведінки, соціального виключення та зниження якості життя сімей з дітьми. Розроблена програма та відповідні інструменти можуть бути адаптовані до роботи з іншими типами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Магістерське дослідження було присвячене аналізу теоретичних і практичних основ соціально-педагогічної роботи з метою запобігання розвитку деструктивної моделі «сім'я групи ризику» в умовах соціальної нестабільності, з особливою увагою до неповної сім'ї як вразливої категорії. В ході дослідження вдалося досягти поставленої мети та реалізувати завдання, що дозволяє сформулювати такі загальні висновки:

1. Визначено, що сім'я групи ризику — це соціально ослаблена родина, яка перебуває в складних життєвих обставинах і має ознаки втрати здатності до виконання базових функцій. У соціально-педагогічному контексті неповна сім'я має підвищену вразливість до негативних впливів соціального середовища, особливо в умовах нестабільності.
2. Констатовано, що профілактика деструктивної моделі «сім'ї групи ризику» має базуватися на принципах соціально-педагогічної роботи, що включає своєчасну діагностику, індивідуальну підтримку, розвиток компетентностей і мобілізацію ресурсів родини.
3. Визначальним фактором запобігання негативним змінам у функціонуванні неповної сім'ї визначено життєстійкість, яку можна цілеспрямовано формувати за допомогою соціально-педагогічної роботи. Життєстійкість охоплює психологічну стійкість, здатність адаптуватися до змін, активну життєву позицію та готовність шукати ресурси підтримки.
4. Розроблену соціально-педагогічну програму з формування життєстійкості неповної сім'ї визнаємо як профілактичний засіб, адаптаційний потенціал, інструмент стресостійкості, розвитку відповідального батьківства..
5. Доведено, що практичні інструменти (планування, ведення документації, методи роботи з батьками та дітьми) забезпечують системність, наступність і гнучкість соціально-педагогічної підтримки; дозволяють

адаптувати заходи до конкретних умов життя кожної сім'ї та відстежувати динаміку змін.

6. В умовах соціальної нестабільності роль соціального педагога значно зростає, а ефективна соціально-педагогічна робота з неповними сім'ями є важливою умовою формування життєстійкості неповної сім'ї та підтримки психосоціального благополуччя дітей та батьків у кризових обставинах.

7. Вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність із формування життєстійкості неповної сім'ї є перспективним напрямом профілактики ризикової поведінки, соціального виключення та зниження якості життя сімей з дітьми. Розроблена програма та відповідні інструменти можуть бути адаптовані до роботи з іншими типами сімей та стати дієвим ресурсом зміцнення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяючи її стабілізації, розвитку і соціальній інтеграції.

Список використаної літератури

1. Андрушко Т. Сімейна політика в умовах соціальної нестабільності: проблеми підтримки неповних родин / Т. Андрушко // Демографія та соціальна економіка. – 2022. – № 2. – С. 88–92.
2. Білоус Н. І. Дистанційне навчання як виклик для сім'ї в умовах воєнного стану / Н. І. Білоус // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2023. – № 6(93). – С. 49–53.
3. Білозор Т. В., Артеменко І. Е. Особливості соціальної роботи з неповними сім'ями, які виховують дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика* : науково-методичний журнал. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. № 3-4. С. 76-83.
4. Братащук Г. Сім'я як основний чинник, що впливає на формування життєстійкості підлітків / Г. Братащук // Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. ст. : матеріали наук.-практ. семінару з міжнар. участю / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ф-т психології, Каф. пед. та вікової психології ; [голов. ред. Я. Гошовський]. - Луцьк, 2014. - С. 14-19.
5. Вірт Ю.М. Соціальний захист та підтримка осіб, постраждалих від конфлікту / проблеми сучасних трансформацій. Серія право, публічне управління та адміністрування. № 16. 2025 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue> (дата звернення: 18.06.2025).
6. Грушевська Н. Соціально-педагогічна підтримка сімей з дітьми в умовах війни: сучасні виклики та напрями дії / Н. Грушевська // Педагогічний дискурс. – 2023. – № 12. – С. 75–80.
7. Єфремова Т. Ф. Новий словник української мови: тлумачний / Т. Ф. Єфремова. – Київ: Літера, 2005. – 752 с.
8. Життєстійкість особистості як фактор здоров'язбереження в умовах невизначеності : монографія / Л. С. Яковицька, Л. В. Помиткіна, Д. А. Карпілянський, М. М. Дідух, Н. В. Мужанова, А. П. Ковальова, Е. М. Ходанович; за наук. ред. Л. В. Помиткіної; Державний університет «Київський авіаційний інститут». Київ: 2025. 275 с.

9. Зверева І. Д. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: запитання та відповіді : методичний посібник. Київ : 2006. 93 с.
10. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 231 с.
11. Капська А. Й., Завацька Л.М., Грищенко С.В. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. 488 с.
12. Капська А. Й. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 328 с.
13. Кожем'яка О. І. Неповна сім'я як чинник соціального ризику: соціально-педагогічний аспект / О. І. Кожем'яка // Науковий журнал «Соціальна педагогіка». – 2022. – № 1(18). – С. 43–47.
14. Кузнєцов М.А., Маннапова К.Р. Життєстійкість підлітків з неповних сімей/ М.А.Кузнєцов, К.Р. Маннапова// Харків, Видавництво «Діса Плюс», 2016. — 257 с.
15. Лакуста Т. Д. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / редкол.: Козубовська І.В. (гол. ред.) та ін. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 22. С. 88–90.
16. Ліпич Л. М. Соціальні ризики неповних сімей у період військового конфлікту / Л. М. Ліпич // Соціальна робота і соціальна педагогіка. – 2023. – № 2(14). – С. 58–64.
17. Маннапова К.Р. Особливості гендерної ідентичності та життєстійкості студентів/ К.Р. Маннапова// Особистість, суспільство, закон : тези доп. Учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (25 квіт. 2019 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2019. — ст. 88-91

18. Маннапова К.Р. Теоретичний аналіз підходів до розвитку життєстійкості підлітків / К.Р.Маннапова// Science and society. Proceedings of the 12th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2019. Pp. pp. 214-221
19. Маннапова К.Р. Роль життєстійкості у подоланні складних життєвих ситуацій/ К.Р.Маннапова//«Теорія і практика сучасної психології». Збірник наукових праць — Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. — № 1, Т. 2, с.75-78
20. Маннапова К.Р. Метод психодрами у формуванні життєстійкості студентів ЗВО/ К.Р.Маннапова// Вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки». — Херсон: ХДУ, 2019. — Вип. 3. — с. 86-93
21. Міністерство освіти і науки України. Дистанційне навчання в умовах воєнного стану: аналітика, методичні рекомендації. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 18.06.2025).
22. Національна соціальна сервісна служба України. Аналітична довідка про стан неповних сімей під час війни. – Київ, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nsssu.gov.ua> (дата звернення: 22.06.2025).
23. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / авт. кол.: Герило Г.М., Гніда Т.Б., Корнієнко І.О., Луценко Ю.А. ; заг. ред. Ю.А. Луценко. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. – 128 с. С.6-12 ISBN 978-617-7118-27-4
24. Освіта і наука -2024 : збірник наукових праць учасників звітно-наукової конференції студентів та аспірантів Факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (9-11 квітня 2024 року, м. Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Л.М. Вольнова. –Київ, 2024. –293 с.
25. Підготовка учителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та

ін. заг.ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г.– Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. – 208 с.

26. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: *матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»*, 21 квітня 2023 р. ред. кол. : Андрусик О.О. та ін. Умань. 182

27. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій : підхід резилієнс : навч.-метод. посіб. / [Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко ; за заг. ред. Н. Гусак] ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ : НаУКМА, 2017. – 92 с.

28. Порядок реалізації експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості. – 2023 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2025).

29. Сімейний Кодекс України: офіційний текст від 03.07.2020 № 720. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.06.2025).

30. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

31. Формування життєстійкості у підлітків з дистантних сімей [Електронний ресурс] : наук.-допом. бібліогр. список літ. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. - Луцьк, 2018.

32. Щербань Т. Д. Психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей / Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2015 Серія «Педагогіка та психологія». Випуск 2 (2) С.144-148

33. ЮНІСЕФ в Україні. Вплив війни на дітей в Україні: оцінка ризиків, потреб та пріоритетів. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine> (дата звернення: 20.06.2025).

34. Юрченко І. В. Функціонально неповна сім'я: характерні риси та проблеми. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : ВЦВ ЦІТ, 2008. Вип. 13. Ч. 2. С. 207–216.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета учасника тренінгу «Життєстійкість у дії: підтримка батьків неповних сімей»

Прізвище, ім'я (за бажанням):

Дата: _____

Частина 1. Самооцінка життєстійкості

Оцініть, будь ласка, від **1 до 5**, наскільки ви погоджуєтесь із наступними твердженнями:

№ Твердження	Оцінка (1 – зовсім не згоден / 5 – повністю згоден)
1 Я вмію справлятися з труднощами.	1 2 3 4 5
2 Я здатний/здатна залишатися спокійним(-ою) у стресових ситуаціях.	1 2 3 4 5
3 Я маю достатньо внутрішніх ресурсів, щоб підтримувати себе.	1 2 3 4 5
4 Я знаю, куди звернутися по підтримку.	1 2 3 4 5
5 Я вірю у власні сили як батька/матері.	1 2 3 4 5

Частина 2. Ваша життєва ситуація

1. Яка ваша сімейна ситуація?

Мати-одиначка

Батько-одинак

Опікун/опікунка

Інше: _____

2. Скільки дітей ви виховуєте самостійно?

1

2

3 і більше

3. Чи маєте ви постійну підтримку від рідних/друзів?

Так

Частково

Ні

Частина 3. Очікування (для початку тренінгу)

4. Що ви очікуєте отримати від участі в цьому тренінгу?

Частина 4. Зворотний зв'язок (для завершального заняття)

5. Що вам найбільше сподобалося на тренінгу?

6. Які знання або навички були для вас найбільш корисними?

7. Чи відчували ви зміни у своєму самопочутті / ставленні до себе?

Так

Частково

Ні

Якщо так — що саме змінилось?

8. Чи плануєте ви застосовувати отримані знання у повсякденному житті?

Так

Можливо

Ні

9. Ваші побажання або пропозиції щодо покращення тренінгу:

◆ **ДОДАТОК Б**

4.2. Журнал індивідуальної роботи з сім'єю

№	ПІБ сім'ї	Дата зустрічі	Мета	Проведені заходи	Результат	Наступні кроки
1	Ковальчук	12.09	Первинна бесіда	Консультація, анкетування	Згода на участь	Розпочаток тренінг

ДОДАТОК В

◆ **4.3. Письмова згода на участь у програмі**

Я, _____ (ПІБ батька/матері/опікуна), даю згоду на участь моєї дитини _____ у профілактичній програмі «Підтримка. Довіра. Розвиток», що реалізується соціальним педагогом _____ (ПІБ), у рамках освітнього закладу.

Дата: _____ Підпис: _____

ДОДАТОК Г

Згода на проведення психологічного дослідження та участі в корекційній програмі підвищення стресостійкості

Я, _____ р. н.

(законний представник дитини)

батько/мати _____

(прізвище, ім'я, по батькові дитини) (школа, клас)

даю добровільну згоду на проведення психологічного дослідження практичним психологом навчального закладу

(психолог навчального закладу)

Мені повідомили тематику і мету тестування, і я не маю заперечень щодо порядку його проведення.

Мені роз'яснили права моєї дитини під час тестування:

- 1) психологічне тестування дитини буде проведене тільки після письмової згоди батьків;
- 2) результати психологічного тестування конфіденційні, не розголошуються і будуть доступні тільки практичному психологу;
- 3) у процесі психологічного тестування дитина має право відмовитися відповідати на певні запитання або взагалі відмовитися від подальшої участі в дослідженні;
- 4) перед початком психологічного тестування моя дитина буде ознайомена з тематикою запитань, які будуть їй поставлені.

Після завершення тестування педагогу та адміністрації видаються лише рекомендації щодо роботи з дитиною. Батьки мають право ознайомитися з результатами тестування.

Практичний психолог за результатами тестування може запропонувати дитині добровільну участь у програмі підвищення стресостійкості, яка складається із 7-8 зустрічей.

1. Тематика занять:

Тема 1. Встановлення контакту.

Тема 2. Вивчення потреб.

Тема 3. Навчання керування емоціями.

Тема 4. Навички вирішення конкретних проблем.

Тема 5. Підсилення ролі позитивної активності.

Тема 6. Навчання позитивному мисленню.

168 Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості...

Тема 7. Відновлення соціальних контактів.

2. Зустрічі проходять переважно у груповій формі в позаурочний час або на «годині психолога» один раз на тиждень. Тривалість зустрічей становить 1-1,5 години.
3. До групи входять діти, які мають приблизно однаковий вік та схожі емоційні/поведінкові особливості.
4. Дітям пропонуються ігрові форми взаємодії, арт-терапевтичні методи, дискусії та бесіди, під час яких дитина може відчувати складні емоційні переживання (сум, тривогу, печаль), пов'язані зі складними подіями її життя. Впродовж курсу дитина вчиться опановувати свої почуття. Ми стараємося бути уважними до кожної дитини, з турботою ставимося до її почуттів. Програма побудована так, що допомагає справлятися із сильними почуттями, що зумовлює покращення психологічного стану дитини і навчає переносити цей досвід у реальний світ.
5. Ефективність цієї програми підтверджено експериментально. Дослідження НаУКМА показали високий рівень ефективності курсу та покращення емоційного стану дітей. Програма затверджена Міністерством освіти і науки та рекомендована до впровадження практичними психологами, як безпечна для дитини.
6. Дитина має право відмовитися від участі у програмі підвищення стресостійкості на будь-якому етапі роботи. Рішення щодо проходження моєю дитиною психологічного тестування та за необхідності участі у програмі підвищення стресостійкості ухвалюю добровільно, без примусу і тиску з будь-якого боку [1].

Дата _____ підпис _____ ПІБ _____

ДОДАТОК Д**Шкала самооцінки щастя**

Оцініть себе за семибальною шкалою:

1. Загалом я вважаю себе:

не дуже щасливою людиною — 1 2 3 4 5 6 7 — дуже щасливою людиною

2. Порівняно з більшістю однолітків я вважаю себе:

менш щасливим — 1 2 3 4 5 6 7 — більш щасливим

3. Деякі люди дуже щасливі за своєю природою. Вони радіють життю незалежно від того, що відбувається навколо. Наскільки це властиво вам?
зовсім невластиво — 1 2 3 4 5 6 7 — типово для мене

4. Деякі люди не надто щасливі. Нехай і не впадаючи в депресію, вони не відрізняються піднесеним настроєм. Наскільки це властиво вам?
зовсім невластиво — 1 2 3 4 5 6 7 — типово для мене

Щоб підрахувати результат, складіть бали своїх відповідей на перші три запитання, додайте вісім і відніміть бал за четверте запитання. Тоді поділіть на чотири. Для порівняння: середній підсумковий результат до\$ рослого американця — 4,8 бала.